

O FILOZOFIJI VLADIMIRA FILIPOVIĆA

ZLATKO POSAVAC

Zagreb

UDK 1 Filipović, V.

13

Izvorni znanstveni članak

Primljen: 15. 7. 2012.

Prihvaćen: 25. 9. 2012.

Sažetak

U zborniku *Vladimir Filipović – život i djelo (1906.–1984.)*, objavljenom povodom stote obljetnice rođenja dr. Vladimira Filipovića, profesora filozofije na Sveučilištu u Zagrebu, osvjetljeni su pojedini aspekti njegova djelovanja, no čini nam se da nije dovoljno jasno naznačena tematska cjelina polazišta, karakter i usmjerenost njegove filozofije. Dosljedno je Filipović i s uvjerenjem o nezaobilaznoj potrebi držao predavanja cjelovite povijesti filozofije Zapada, tj. euroatlanske kulturne hemisfere. Bio je Filipović njen izvrstan poznavatelj, navlastito važno zbog aktualiteta i recentnog uvida u filozofiju 20. stoljeća, o kojoj nije samo govorio kao znalac nego je bio i njenim sudionikom, dionik njenog formiranja.

Na liniji neokantovske badenske škole, fenomenologije i aksiologije Filipović je u Hrvatskoj dograđivao i definitivno profilirao tzv. *zagrebačku filozofsku školu*, a u europskom horizontu vrlo seriozno zastupao *filozofiju kulture*, dakako s punom sadržajnom distancom spram njenih trivijaliziranih »modnih« pojava tijekom 1920-ih godina (*the crazy twenties, les annés folles*). Karakteristiku Filipovićeve filozofije kulture čini bitna i čvrsta distinkcija fenomena (pojмова) civilizacije i kulture. »Dok pod *civilizacijom* razumijevamo sva ona djela i nastojanja ljudska koja ostvaruju sredstva kojima će čovjek olakšati svoju borbu za opstanak, dotle pod pojmom *kulture* u užem smislu pomišljamo samo na ona djela i nastojanja koja je čovjek stvorio idući za idealima svoga života (kao što su npr. ljepota, dobrota, svetost i dr.)«. Uvažavajući višeslojnost čovjekova bića, Filipović također uvažava i, dapače, upozorava na karakter čovjekova opstanka u vremenu, točnije u povijesti: »Povijest i kultura idu zajedno; gdje nestaje kulture, prestaje povijest.« S obzirom na realitet 20. stoljeća Filipović dakako ne mimoilazi fenomene i problem *krize* kojima se suprotstavlja upravo filozofijom kulture.

Tragične i dramatične posljedice Drugog svjetskog rata ne zaobilaze ni profesora Vladimira Filipovića. Ipak, nakon stanovite cezure i u ponešto suženom opsegu Filipović će nastaviti svoje misaono djelovanje upravo na ranije postavljenim teme-

ljima filozofije kulture tako da na Internacionalnom filozofskom kongresu 1968. u Beču drži predavanje *Zadaci filozofije kulture danas*. Filipović se ponovno suprotstavlja novim oblicima i fenomenima krize upozoravajući kako i nakon Drugog svjetskog rata mnoge, inače zapadnjačkoj kulturnoj povijesti pripadne zemlje pogađa u doba mira, nakon rata, brutalni »raskorak između teorije i prakse«. Stoga je u sferi *privedne demokracije*, drži Filipović, ponovno potrebno prevladavanje nove krize, i opet upravo istinskim afirmiranjem kulture. Nasuprot »dodu verbalizma«, kao i u ranijim krizama dvadesetog stoljeća, potrebno je također istinski afirmirati ozbiljnije *ideje humaniteta*, smatrao je konkluzivno profesor Sveučilišta u Zagrebu dr. Vladimir Filipović.

Ključne riječi: Vladimir Filipović, filozofija kulture, civilizacija, kultura, višeslojnost ljudske egzistencije, aksiologija, ideali, kriza, doba verbalizma, ideja humaniteta

1.

Povodom stote obljetnice rođenja sveučilišnog profesora Vladimira Filipovića (1906–1984) održan je u zagrebačkom Institutu za filozofiju vrlo skroman znanstveni skup – čak bez programske knjižice! – a sljedećeg je dana u Ludbregu, rodnome mjestu profesorovom, postavljanjem spomen-ploče simpozij svečano završen uz sudjelovanje lokalnog ogranka Matice hrvatske i vrlo aktivni udio predstavnika lokalne uprave. Uskoro zatim objavljen je također skroman, ali koristan zbornik radova za koji je svoje tekstove nažalost poslao samo dio izlagača na sesijama znanstvenog skupa. Zbornik je inače popraćen tom prilikom dopunjenom, nadajmo se, sad kompletnom bibliografijom Filipovićevih objavljenih radova. Naime neki sudionici, koji su držali potrebnom afirmirati svoju fizičku nazočnost i govorni nastup na stotoj obljetnici rođenja Vladimira Filipovića primarno kao filozofa, očito su smatrali kako je bolje – *verba volant* – da njihova izlaganja ne budu tiskom trajno dokumentirana. Kao što začudo na znanstvenom skupu nisu sudjelovali, pa čak ni bili nazočni, mnogi za koje bi se to pretpostavljalo i očekivalo.

Objavljivanje zbornika radova o filozofijskom djelovanju Vladimira Filipovića, makar i u skromnoj formi, osim niza vrlo korisnih podsjećanja na osobu i živu govorenu riječ kao i na neke značajne aspekte njegovih pisanih izlaganja i tiskom objavljenih misli, upravo su opomena potrebe jednog cjelovitijeg monografskog prikaza Filipovićeve filozofije, a onda i njegova

nastavnog, profesorskog pa, napokon, i javnog djelovanja uopće. Kao i Arnold studirao je Filipović u Zagrebu i Berlinu, ali je doktorirao u Zagrebu kod Bazale. Bio je redovni član Matice hrvatske, marljivi predavač u tzv. nekad vrlo popularnom i važnom (jer visokog ranga) Pučkom sveučilištu i profesor glumačkog stvaralaštva na studiju Kazališne akademije. Zaslužan je za mnoge važne i bitne prijevode kapitalnih filozofijskih djela na hrvatski jezik.

U razmatranjima o životu i radu, o filozofskoj misli Vladimira Filipovića, doličnim je, čini nam se, učiniti još jedan memorativni, pa i komemorativni pristup, i poslije znanstvenog skupa nakon 100-godišnjice rođenja, jer je upravo taj skup jasno ukazao na potrebu dublje, njegovim tekstovima osvjetliti upravo cjelinu temeljnih aspekata njegova filozofijskog opusa. Postaje to potrebnim utoliko više jer je još tako malo onih među nama živih koji su ga osobno poznavali, a isto tako malo onih koji su slušali odnosno čuli njegove živo izrečene riječi. A ima i razloga bojati se da je sad već nažalost još manje onih koji ga pažljivo i s razumijevanjem čitaju ili barem žele čitati. Ali je, također nažalost, sve veći broj onih i među strukovnjacima i hrvatskom tzv. »kulturnom« i »intelektualnom elitom« koji ga više uopće ne čitaju. Niti žele niti smatraju potrebnim čitati. Niti su ga poznavali osobno ni po tekstovima, ni za života ni *post mortem*. S predumišljajem. Možda čak pitajući: pa gdje su te njegove knjige ili knjige o njemu? Gdje su te studije o njemu? Stoga zaista postaje postulatativnim jedan ekstenzivniji, interpretativno kompleksniji, koliko-toliko cjelovitiji, a nadajmo se što je moguće istinoljubiviji, neperforirani *historiografski pristup* odnosno prikaz cjeline mišljenja i djelovanja ili barem najrelevantnijih aspekata filozofije Vladimira Filipovića. Pri tome dakako valja imati na umu također Filipovića kao znalca i dionika njemu suvremene moderne zapadnjačke filozofije i kulture s kojom živi suvremeno kao originalni mislilac, akceptirajući je pozitivno, ali i kritički. Bio je znanac profesorâ najboljih njemačkih sveučilišta i držao je lucidno pristupačna predavanja u svjetlu vlastitog svjetonazornog stajališta u svim važnijim kulturnim i filozofijskim centrima zapadnjačke euroatlanske filozofijske sfere, a u Zagrebu držao katedru povijesti filozofije – počevši od grčkih fragmenata pa do nama suvremenih kapitalnih djela. Zato u svakom pristupu i prikazu života odnosno djela i djelovanja V. Filipovića treba u svemu i svagda uočiti živu *suvremenost* i *aktualnost* njegove vlastite filozofije.

Polazeći s kritičke točke motrišta valja upozoriti kako ovdje nije riječ tek o tome da se o zagrebačkom sveučilišnom profesoru opet *post mortem* progovori samo još nekoliko ućivih fraza (*de mortuis nihil nisi be-*

ne). Napose pak s točke početka dvadeset prvog stoljeća ovo upozorenje podrazumijeva dva bitna momenta ili aspekta.¹ *Prvo*, da misao i djelovanje Vladimira Filipovića zaista imaju punu i filozofijsku i kulturnopovijesnu suvremenost zapadnjačke filozofije i kulture 20. stoljeća uopće, a pri tom ničim relativiziranu kompaktnost tijekom desetljeća i pol od njegova prvog javnog nastupa početkom 30-ih godina pa dalje, sve do grubog povijesnog i biografskog hijatusa 1945. godine,² no također modificirano i u sljedećoj, novoj dionici njegova životnog, ali također i povijesno bitno promijenjenog horizonta svijeta i života druge polovice 20. stoljeća. *Drugo*, misao i riječ, filozofija Vladimira Filipovića ima i naknadno, i nakon minolog drugog milenija, i u prvim desetljećima novog tisućljeća, početkom dvadeset i prvog stoljeća vlastitu aktualnost, upravo poučnost, filozofijsku suvremenost, koja nam – i kad spram nje moramo biti kritični – svojim smislom, upozoravajući, mnogo toga relevantnoga govori, da, upravo problemski otvara oči za razbistravanje zamagljenih duhovnih horizonata i epohalnih otvorenih pitanja »modernih vremena« i epohe »postmodernizma« »planetarnih razmjera«, u »epohi globalizacije« i »neoeuropeizacije« *respective* obnove i održanja euroatlanske sfere zapadnjačke kulture uopće.

2.

Integriranost, inkorporiranost u *aktualnu suvremenost zapadnoeuropske filozofijske misli 20. stoljeća* očita je i neprijeporna već u Filipovićevoj

¹ Koliko je autoru poznato, prvi za života pozitivni članak o Vladimiru Filipoviću i njegovoj filozofiji objavljen je povodom šezdeset pete obljetnice njegova života pod naslovom »Ideja humaniteta« godine 1971. Vidi ovdje bilješku 55.

² Okolnost koja je ovdje označena kao »biografski hijatus« zapravo je refleks jedne tragične dionice hrvatske povijesti godine 1945. na svršetku Drugog svjetskog rata, koja zapravo započinje u Dubrovniku svršetkom listopada 1944. godine na otočiću Daksi. Razmjeri tragedije izuzetno su veliki, a budući da su desetljećima historiografski, ali i politički prikrivani, i danas su još uvijek otvoreni, živ i aktualan problem. Budući da ovdje nije mjesto raspravljati o toj temi, pa ni biografski ukoliko se tiče prof. Vladimira Filipovića, za informaciju korisno je i zapravo nužno uputiti čitatelja na jednu najnoviju doktorsku disertaciju: Dr. Florian Thomas Rulitz, *Bleiburška i Vetrinjska tragedija – Partizansko nasilje u Koruškoj na primjeru protukomunističkih izbjeglica u svibnju 1945*, Naklada Bleiburg–Klagenfurt, Zagreb, 2012. Navlastito na str. 95, gdje se za hrvatske čitatelje, koliko znamo, prvi put citiraju oficijalni britanski vojni dokumenti: *War diary (=ratni dnevnik) des HQ (=Headquarters) 5 Corps, unter LtGen Keightley*, zapis od 15. 5. 1945, bilješka 305 u citiranoj knjizi. Izvornik doktorske disertacije pisan je njemačkim jezikom, a rad je obranjen u Austriji na Sveučilištu u Klagenfurtu.

doktorskoj disertaciji 1930. godine, danas poznatoj po tekstu kao »historijska i kritičko-sistematska rasprava« pod naslovom *Problem vrijednosti*. U njoj su tematizirani svi tada ključni aktualni, živi filozofijski problemi, svi relevantni mislioci tada aktualne filozofije zapadnjačkog svijeta, u njoj su oni navedeni te prokomentirani uz Filipovićevo autorsko zauzimanje vlastitoga stajališta. Budući da iz nama nepoznatih razloga Filipovićevo doktorska disertacija *nije objavljena tiskom* u vrijeme njenog nastanka, u kojemu je to bio posve uobičajen postupak, to kao prvi i pravi, upravo kardinalni, temeljni *povijesnofilozofijski dokument* o uvidu i o uključenosti misli Vladimira Filipovića u suvremena zapadnjačka filozofijska zbivanja predstavlja historiografski nezaobilazan Filipovićevo, danas mirno možemo reći, ne samo kardinalni nego i kapitalni filozofijski tekst. Očigledno iz njega proizlazi posebice objavljen »pregledni članak«, zapravo tekst predavanja namijenjen ondašnjem zagrebačkom Akademskom filozofskom klubu s naslovom *Osnovne tendencije u suvremenoj filozofiji* što ga Filipović objavljuje 1935. godine u *Nastavnom vjesniku*.³ Prikaz je izveden problematski s izlazištem kod Kanta i u njemačkom klasičnom idealizmu sa završno tada aktualnim imenima neokantovske marburške i badenske škole, *Lebensphilosophie* (Klages, Bergson), pozitivizma, neopozitivizma i logičkog pozitivizma, materijalizma inclusive s Marxom, pa novog idealizma i aktualizma u Italiji (Croce, Gentile), te dakako fenomenologije (Husserl), fenomenološke aksiologije (M. Scheller, N. Hartmann). Napokon, vjerovali ili ne, ne mimoilazi se ni *Existenzphilosophie* Martina Heideggera – u Hrvatskoj 1935. godine! Taj Filipovićevo tekst zajedno s doktorskom tezom *Problem vrijednosti* trebao je upravo kao dokument – uz još nekoliko nemimoilaznih naslova – biti već odavno objavljen kao posebna publikacija. Napokon, trebalo bi to biti učinjeno barem početkom dvadeset i prvog stoljeća, jer kao dokument ostaje informativan i danas, a za hrvatsku je kulturnu i filozofijsku povijest upravo prava nesreća što nije tolikih desetljeća bio poznat i pristupačan stručnim, a podjednako također i širim hrvatskim intelektualnim krugovima, zapravo hrvatskoj kulturi, a napose filozofijskoj. A još više kao važna informacija za hrvatske studente i njihova strukturiranja novih povijesnih vizura.

³ Dr. Vladimir Filipović, »Osnovne tendencije u suvremenoj filozofiji«, *Nastavni vjesnik*, Zagreb, 1935, knjiga XLIV, str. 30–50. U dnu prve stranice, uz naslov stoji napomena: »Ovaj članak je sastavljen kao javno predavanje, koje se imalo održati u priredbi Akademskog filozofijskog kluba u Zagrebu.« Nije poznato zašto se predavanje (ili predavanja) navodi kao neodržano, kao što nam nije poznato ni zašto svi oni koji su taj važan Filipovićevo »članak« mogli, pa i trebali objaviti, nikada nisu ni spominjali taj događaj.

Je li niz predavanja što ih je Vladimir Filipović držao *kao tečaj* u Pučkom sveučilištu tijekom školske godine 1934–1935. pod naslovom *Suvremeni filozofijski problemi*, koje spominje sâm Filipović, imao neko pripremno značenje ili neke srodnosti s prikazom *Osnovnih tendencija u suvremenoj filozofiji*, objavljenog u *Nastavnom vjesniku*, ostaje nam do daljnjega nepoznato.⁴ Je li spomenuta rasprava bila zaključna aktualna tema spomenutog tečaja ili se tečaj sastojao od pojedinih raščlanjenih prikaza suvremenih tema kojima je citirani naslov bio nacrtnom podlogom ili konkluzivnom sintezom, zasad bez daljnjeg istraživanja ostaje nejasno, tj. nepoznato. No i ta zabilješka svjedoči o permanentnoj Filipovićevoj preokupaciji suvremenom filozofijom i suvremenim problemima. Filipović naime od samog početka vlastitog javnog djelovanja uvijek s punom sviješću slijedi uvjerenje, kako sâm kaže, da su »kulturne epohe međusobno povezane« tako da »razumjeti probleme današnjice znači poznavati duhovnu borbu jučerašnjice« pa zato »moramo i mi ovdje... obilježiti glavne konture filozofijskog, a time i općekulturnog razvoja XIX. stoljeća, da možemo shvatiti njene današnje puteve i ciljeve«.⁵ Međutim postoji još jedan izrazit tekstualni dokument o uključenosti Vladimira Filipovića u aktualna filozofijska zbivanja; o njima impresivno i gotovo »slikovito« – za razliku od »naprednije« informatike »znanja« u nama suvremenom 21. stoljeću – s razumijevanjem govore Filipovićevi u dnevnim novinama objavljeni *Utisci s VIII. internacionalnog filozofskog kongresa održanog u Pragu od 2. do 7. rujna 1934*, na kojem je osobno sudjelovao, pa prema tome ne govori »iz druge ruke«, nego na temelju vlastite nazočnosti. U tom za Hrvatsku filozofijski dragocjenom tekstu Filipović između ostalog navodi kako se burnoj debati jedne sesije kongresa nakon izlaganja onda vrlo mladog hrvatskog filozofa Pavla Vuk-Pavlovića, u obranu njegovih teza uključio ni manje ni više nego afirmirani, već tada visoko cijenjeni, a kao filozofijski važan svima nama danas poznati Nicolai Hartmann.⁶ Zabilježena obječija rječito govori o tome kako već

⁴ Dr. Vladimir Filipović, »Pučko Sveučilište: Osvrt na ovogodišnje tečajeve«, *Obzor*, Zagreb LXXVI/1935, broj 145, od utorka 25. lipnja 1935, str. 1–2. Članak je potpisan s »Dr. V. F.« i autorstvo je neprijeporno.

⁵ Dr. Vladimir Filipović, »Osnovne tendencije u suvremenoj filozofiji«, *Nastavni vjesnik*, Zagreb, 1935, knjiga XLIV, poglavlje II, str. 34.

⁶ Dr. Vladimir Filipović, »Veritas vincit. Utisci s VIII. Internacionalnog filozofskog kongresa održanog u Pragu od 2. do 7. rujna 1934.«, *Obzor*, Zagreb, LXXV/1934, u nastavcima brojevi 217–220, od 22–26. rujna 1934. O izlaganju *Politik, Erziehung, Religion* Pavla Vuk-Pavlovića (poznate teze iz knjige: Pavao Vuk-Pavlović, *Ličnost i odgoj*) vidi *Obzor*, 1934, broj 219, od 25. rujna, str. 4.

ni tih davnih 30-ih godina minulog 20. stoljeća Zagreb nisu nastavali samo intelektualni odnosno filozofijski anonimusi! Zagreb nije bio filozofijska »provincija«, a, dobro informiran o suvremenoj filozofiji, u toj »idealističkoj komponenti« nije bio samo »epigon«.

Za široko poznavanje i prosudbu zapadnjačkih misaonih kategorija i kretanja posebice govori još i sljedeća važna Filipovićeve informativno *zasebna knjižica* s inkluzive kritičkim objekcijama objavljena 1938. u ediciji tada uz Maticu hrvatsku zasigurno onodobno najreprezentativnije, najuglednije i vjerojatno najmoćnije hrvatske nakladničke kuće »Minerva«: seriozan tekst pod naslovom *Moderna psihologija u pedagogiji*. Bila je to rasprava koja se naravno bavi naslovnom tematikom s izvorno temeljitim specijalističkim poznavanjem razmatrane struke i orijentacijā, usmjerenjā odnosno »škola« te struke, ali o čijim fundamentalnim tezama Filipović razmišlja kritički-znanstveno i filozofijski. Dakako, Filipović ne »meditira« s pozicija metafizičke *psychologiae rationalis*. Naprotiv, on kritički pokazuje da će i empirijska i eksperimentalna, pa i »dubinska« psihologija ostati na niskoj razini deskriptivnosti odnosno na pukoj »mjerljivosti« odnosno šupljij deskripciji ukoliko ne uvažuje rezultate relevantnih filozofijom impregniranih teorijskih »škola« poput berlinske, würzburške i drugih te ako ne uzme u obzir dosege navlastito još tzv. strukturalne *Gestaltpsychologie* odnosno njene prethodnice u formi *verstehende Psychologie*, čime je Filipović između ostalog aktualizirao sferu problema i smjernica što ih danas poznajemo kao *Geisteswissenschaft* (W. Dilthey). Filipović je naime insistirajući na objekciji vlastitog stava i vlastite misli, vlastitog uvjerenja smatrao kako će i psihologija i pedagogija ostati insuficijentne izgube li filozofijsku dimenziju *razumijevanja za smisao* svojih spoznaja. Filipovićevom ekskursusu na područje moderne psihologije i njegovom filozofijskom pristupu treba ovdje pridati posebnu važnost. Naime od vremena svršetka 19. stoljeća, pa preko specifične etape prijelaznog razdoblja »um 1900«, dakle iz epohe »hrvatske Moderne« (Ljudevit Dvorniković, A. Bazala), kroz cijelu prvu polovicu 20. stoljeća *psihologizam* različitih verzija u europskim intelektualnim krugovima često ima gotovo dominantan položaj. Filozofijski u Hrvatskoj u tom smislu respektabilni su autori bili već spomenuti A. Bazala, zatim napose Vladimir Dvorniković i neki drugi. No dakako i uz ozbiljne filozofijske polemike. Tako je npr. u hrvatskoj estetici A. Haler svoje croceovske poglede o estetici razvijao ne samo u žestokim polemikama s »estetičkim sociologizmom« (teorija socijalnog mjerila) nego dijelom upravo s psihologizmom. Stoga Filipović, baš zbog suvremenosti tematike, zauzima vrlo zanimljivo – dakako ne psihologističko – stajalište, tvrdeći: »Sve filozofijske discipline

trebaju psihologiju kao svoju pomoćnu znanost. Psihologija je uz logiku osnovna disciplina svega filozofijskog rada.«⁷

Netom navedenim naslovima, prvoj, da tako kažemo, formativnoj etapi prvog i pol desetljeća Filipovićeve filozofijskog djelovanja, koje nije samo tematski preokupirano suvremenim filozofijskim imenima i problemima nego i samo nosi suvremenosti pripadan biljeg vlastitoj epohi, uz niz drugih članaka i eseja što ćemo ih razmatrati kasnije, svakako značajno mjesto zauzima rasprava iz 1938. *Filozofija i život* objavljena u onda vodećoj i posebno reprezentativnoj *Hrvatskoj reviji*,⁸ a navlastito još, dakako, i snažno autorski obilježeno Filipovićevo filozofijsko razmatranje *Suvremeni nazori o svijetu i životu*, tiskom objavljeno 1941. godine u XXII. knjizi tada jednako reprezentativnog zbornika Matice hrvatske *Hrvatsko kolo*.⁹ Navlastitu pak suvremenost i aktualnost Filipovićevih nastojanja, uz fenomenologiju, aksiologiju, filozofijsku antropologiju i filozofiju života (*Lebensphilosophie*), čini specifično područje njegova posebnog interesa – filozofija kulture. No o tome da je svagda u svakoj prilici Filipović imao na umu ne tek modno-mondeni efekt nego upravo aktualnu suvremenost problema, svjedoče prigode kada je pisao recenzije knjiga. Tako povodom objavljivanja prvog hrvatskog prijevoda danas općepoznatog naslova Ortege y Gasseta *Pobuna masa* Filipović piše 1942. godine kratki osvrt pod naslovom *Knjiga o suvremenom čovjeku!*

Drugo etapi neizbrisive suvremenosti, epohalnoj konstitutivnosti hrvatske kulturne i filozofijske povijesti, a time tada i europske zapadnjačke filozofije, što je manje poznato, nezabilježeno i gotovo zaboravljeno, pripadaju i Filipovićeve sveučilišna predavanja na zagrebačkoj filozofijskoj katedri iz cjelokupne povijesti filozofije Zapada – od njenih prvih starogrčkih i rimskih, latinskih početaka pa sve do tada »naših« dana, ciklus koji je trajao iz semestra u semestar tri do četiri studijske godine. Nije se spominjalo često, ali se zna, i mora trajno biti tradirano za povijest hrvatske filozofije, da je Vladimir Filipović bio izvrstan, jasan, pouzdan, precizan, sugestivan i, što je možda neobično za tako »apstraktnu« i »dosadnu« »znanstvenu discipli-

⁷ Dr. Vladimir Filipović, sveučilišni docent, *Logika za srednje škole*, Zagreb, 1941, str. 102.

⁸ Dr. Vladimir Filipović, »Filozofija i život«, *Hrvatska revija*, izdanje Matice hrvatske, Zagreb, 1938, broj 9. i 10.

⁹ Dr. Vladimir Filipović, »Suvremeni nazori o svijetu i životu«, *Hrvatsko kolo*, književno-naučni zbornik, uredili B. Livadić i M. Jurkić, Redovno izdanje Matice Hrvatske – u godini obnove Nezavisne Države Hrvatske, Zagreb, 1941, knjiga XXII, str. 174–184.

nu« kao što je filozofija, neponovljivo zanimljiv, duhovit predavač, dakle s jednom osebinom po kojoj je bio među rijetkima u ovoj sredini. Jasnoću i duhovitost, upravo *esprit* (»bel-esprit«) manifestirao je Filipović i u svim ostalim svojim javnim nastupima, a posebice pak i u osobnim privatnim konverzacijama. No nikad nije odustajao od ozbiljnosti kod ozbiljnih problema i stvari.

Filipović je bio vrstan poznavatelj cjelokupne, ne samo sebi suvremene povijesti filozofije. Predavao je na temelju poznavanja izvornih tekstova pri čemu se oslanjao na visoke standarde kapitalne europske i euroatlanske zapadnjačke filozofijske historiografije, korektno uvijek upućujući na literaturu kojom se služio ili upozoravao na razlike u interpretacijama: Überweg, Windelband, Vorländer, Eisler, F. A. Lange itd., itd. Filipovićeve predavanja iz povijesti zapadnjačke filozofije čine naime u Hrvatskoj jedan osobit eruditivno-filozofijsko-kulturološki duhovni most preko jedne teške povijesne pukotine, provalije i katastrofe koja poslije Drugog svjetskog rata nije tako tragično i bolno, kulturološki i povijesno zadesila vjerojatno ni jednu naciju, ni jednu nacionalnu europsku kulturu, pa čak možda ni njemačku, ni poljsku, kao što je zadesila Hrvatsku. Bez osobe i predavanjā Vladimira Filipovića ugasila bi se na zagrebačkoj katedri svijest o kontinuitetu povijesti zapadnjačke filozofije, no i hrvatske kulturne povijesti dane kroz prizmu filozofije i estetike. Među prvim žrtvama poraća bio je dominikanac Dominik Barač (1912–1945) »koji je zbog svoje knjige *Socijalna filozofija boljševizma* strijeljan«. ¹⁰ Akademik Albert Bazala umro je 1947, profesor Pavao Vuk-Pavlović istjeran je sa zagrebačke katedre, profesor estetike Albert Haler »nestao« je 1945. u zbjegu kod Bleiburga, profesor etike i filozofije povijesti Julije Makanec strijeljan je 1945. u Zagrebu (bio je ministar prosvjete), profesori filozofije s Bogoslovnog fakulteta nisu smjeli više javno djelovati (Stjepan Zimmermann, Franjo Šanc, Wilhelm Keilbach i dr.). ¹¹ Marijan Tkalčić, kad je počeo predavati na katedri Filozofskog fakulteta, nije predavao cjelovitu povijest estetike ili etike, a ne treba zaboraviti da je prva knjiga Filipovićeve *Filozofske hrestomatije* o grčkoj filozofiji, što ju je – prema konceptu Vladimira Filipovića – priredio Branko Bošnjak, objavljena u Zagrebu tek 1956. godine. Samog pak Filipovića, kada se poslije Drugog svjetskog rata ponov-

¹⁰ Ivan Zelić, *Vodič kroz filozofiju*, edicija Verbum, posebna izdanja knjiga 26, Split, 2006, str. 220.

¹¹ U novije vrijeme ta, historiografski inače zataškavana i prešućivana okolnost odnedavno je donekle koliko-toliko registrirana faktografija. Vidi npr. Ivan Zelić, *Vodič kroz filozofiju*, edicija Verbum, posebna izdanja knjiga 26, Split, 2006, str. 219–220.

no počeo javljati u tisku i kad je komentirao predsokratike i kad je pišući o Descartesu za svaki slučaj citirao Aleksandrova, ni takav konformizam nije poštedio ideoloških neprilika niti je bio dovoljna »zaštita« od tadašnjih općih i navlastito političkih sumnjičenja.

Današnje generacije ne znaju da je u Hrvatskoj i Zagrebu nastupilo poslije 1945. godine jedno razdoblje kada nije bilo knjiga, kada manjkaju elementarne strukovne informacije i stručna literatura. Iako su antikvarijati u stanovitoj mjeri »funkcionirali«, ono što je ostalo u privatnim bibliotekama nije bilo u opticaju, a štošta nije bilo dostupno ni u seminarskim knjižnicama, ni u Gradskoj, ni u zagrebačkoj Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci. Nove generacije nisu čak ni znale za sve živuće filozofske autore prethodnih generacija. Samo su rijetki sretnici posjedovali odnosno barem mogli posuditi za čitanje i učenje prvo izdanje Bazaline *Povijesti filozofije* s početka 20. stoljeća, s tim da nije bilo uputno previdjeti kako je i Bazala, premda je sudjelovao u poratnoj reorganizaciji HAZU u JAZU, bio 1952. godine proglašen teškim reakcionarom i crnim iracionalističkim mračnjakom.¹² Zapravo do danas nije poznato koliko je misaonih opusa i fizičkih filozofskih egzistencija prekinuto 1945. godine! Već su spomenute sudbine Halera i Mankanca. Profesor Marijan Petras (rođen 1912) bio je autor zapažene rasprave *Teorija suda* s tezom o »četvrtom elementu suda« i definitivni utemeljitelj fenomenološkog pristupa estetičkim problemima; prestao je djelovati pa jednostavno nestao iz javnog života. Kerubin Šegvić (rođen 1867, u mladoj dobi bio franjevac), književni kritičar, književni historičar, teoretičar književnosti i estetičar – strijeljan je 1945. Vojni sud osudio je na smrt također fra Radoslava Andriju Glavaša (rođen 1909), književnog kritičara i povjesničara poznatog po žestokoj polemici s A. Halerom i navlastito po monografiji *Jakša Čedomil – osnivač moderne hrvatske kritike* (1942). Egzekutiran je u Zagrebu vjerojatno početkom srpnja 1945, grob nepoznat.

Od tada mlađe generacije koja je tek započela javno djelovati, a koja je izbjegla crnoj sudbini, znamo među svjetovnjacima samo za nadobudnog Stanka Vujicu (1909–1976), koji je uspio postati profesor filozofije u Sjedinjenim Američkim Državama, Wilkes College, Pennsylvania, a od

¹² Dr. Dušan Nedeljković, *Naša filozofija u borbi za socijalizam*, Biblioteka savremene filozofije, u tekstu pod naslovom »Reakcionarna filozofija stare Jugoslavije«, Beograd, 1952, str. 24. i 26–27. – Prvi put smo upozorili na tu povijesnu implikaciju pri prvom naporu kakvog-takvog prikaza *Estetike u Hrvata* svojim izlaganjem 1968. godine, a što je prvi put ugledalo tiskom svjetlo dana tek u trećem nastavku teksta, časopis *Kolo*, Zagreb, 1970, novi tečaj, godina VIII. (CXXVII), broj 9, str. 989–990.

svećenikā dominikanac Rajmund Kupareo (1914–1996) koji je na Pontificia Universidad Católica de Chile utemeljio i uspješno vodio katedru estetike objavivši djelo *El valor del arte – axiología estética* (Santiago de Chile, 1964). Godine 1971. Kupareo se vraća u domovinu i objavljuje niz važnih estetičkih naslova – dakako u hrvatskom prijevodu.

3.

Može izgledati u prvi mah čak nepotrebno, a onda i pukom historio-grafskom rutinom, ako govoreći o životu i filozofskom djelovanju čovjeka, sveučilišnog profesora čija smo predavanja slušali, kojeg smo poznavali osobno, koji nam se čini poznat, koji još donekle živi u sjećanju ili makar po »čuvenju«, dok su njegove malobrojne knjige (barem neke) još koliko-toliko priručne, kao što i općenito, izgleda, sva je prilika, prikazujemo li, odnosno raspravljamo li, pišemo li prikaz i možda kritički, meditativni osvrt ili ogleđ o nekom filozofu koji je poznat (ili nam se, ponovimo, barem čini da je poznat) – može, kažemo, izgledati posve suvišnim posebno se baviti njegovim definiranjem filozofije. Zvuči pomalo školnički, pa čak i školski! Jer o načinu poimanja filozofije, još uže o definiciji filozofije, osim u posebnim nekim konfliktnim ili naglašeno inovativnim situacijama, govorimo li o »poznatim filozofima«, zapravo kao da jednostavno već znamo kako može u cijelom sklopu njegovih misli biti decidirano definiran kod njega baš sam pojam (ili čak riječ kao termin) filozofija; jer to, načelno pretpostavljamo, jasno slijedi po njegovoj »poznatosti« bilo prema temeljnoj zamisli nekih njegovih glavnijih, »poznatijih« tekstova i osobnih nastupa kao tobože iz same te filozofije, te prema eventualnoj pripadnosti određenoj »školi«, pravcu ili orijentaciji, s priklonom ili otklonom, a dakako također iz karaktera i, uvjetno hegelijansko-tainovski rečeno, iz »duha vremena«, iz karaktera epohe ili, konkretno, pripadnosti nekoj kulturnoj i jezičnoj (!) sferi, nekom narodu, određenom povijesnom vremenu i prostoru, povijesnoj »formaciji«.

O svemu rečenome može se, dakako, metodološki ozbiljno raspravljati, ali se u nekim slobodnijim slučajevima prikazbi odnosno raspravljanja može takav pristup čak i fleksibilno akceptirati, ukoliko se baš ne insistira na, uostalom ionako nedosegnutom idealu: *die Philosophie als strenge Wissenschaft*. Međutim ako se ne poigravamo ovim ozbiljnim problemima metodologije koji se prečesto preambiciozno baš olako apsolviraju, valja napomenuti kako se taj »školski« detalj definiranja filozofije u slučaju

»školnika«, sveučilišnog profesora Vladimira Filipovića ne može mimoići. Dijelom iz srodnih razloga kao i u pitanjima povijesne suvremenosti odnosno aktualnosti Filipovićeve filozofije, dijelom iz opće povijesno-epohalne situacije filozofije euroatlanske hemisfere zapadnjačke kulture u cjelini, pa stoga i hrvatske filozofije. Ili, ako netko tu formulaciju traži od nas pod presijom, iskažimo ju baš sasvim suženo kao nemimoilaznu eksplikaciju i situaciju »filozofije u Hrvatskoj«. Napokon, to se definiranje također ne može mimoići dodatno upravo iz specifičnog karaktera Filipovićeve filozofije i njene osebnosti koja nije bila »školnička«, postilirajući tako primjerenu definiciju, na čemu je svagda i spram svake relevantne filozofije insistirao upravo i sâm Filipović. A iz toga, naknadno, konzekventno slijedi, neovisno o osobnim Filipovićevim intencijama, kako se postulat definiranja ne može mimoići, ni filozofijski, ni historiografski, pa čak ni kulturološki iz doista navlastitih, ali unutar cjeline zapadnjačkog svijeta i njegove povijesti, upravo specifičnih povijesnih, kulturoloških i filozofijskih prilika u Hrvatskoj.

Potrebno je naime o Filipovićevoj filozofiji i njenoj definiciji raspravljati nakon što je u minulom stoljeću doslovce proglašen »kraj filozofije« (*das Ende der Philosophie*) – na što sâm Filipović, koliko znamo, za života nije reagirao. Stoga se zaista »školski« moramo sasvim ozbiljno, baš historiografski, vraćati shvaćanju definiranja vlastite filozofije samog Vladimira Filipovića, čineći to upravo s pozicije svršetka 20. stoljeća i na početku novog milenija, dakle s pozicije kada se o svemu tome glasno ipak u svijetu i u Hrvatskoj vode ne baš svagda posve ozbiljne debate u obzoru navodno »post-filozofijskog mišljenja« i vremena »postpovijesnog svijeta« bez »velikih priča«. Ne zaboravljajući pri tome da je od 1945. do 1990. u Hrvatskoj kao vladajuća filozofija s oscilacijama inteziteta, dominantna oficijalna filozofija ipak bila stanovita varijanta »dijalektičkog i historijskog materijalizma«.

Da se pri definiranju filozofije javljaju poteškoće, da to nije lako ni laka stvar, kao čovjek dobro upućen u cjelokupnu povijest filozofije, one »prošle«, »minule«, kao i sebi suvremene, znao je dakako i sâm Filipović. Zato već 1938. godine, u nastojanju da objasni što je filozofija Filipović kaže: »Teško je bilo naći takvu definiciju filozofije, s kojom bi se svi filozofi složili. Dok jedan određuje filozofiju kao traženje osnova i uzroka svega (Platon), drugi kao savršeno znanje svega što se može znati (Descartes), a treći kao znanost o apsolutnom (Schelling), dotle bi četvrti rekao da je ona znanost o principima (Überweg), ili peti da je ona umijeće duhovnog vodstva do životne sreće (stoici). Jedni je dakle smatraju osnovom svega znanja, drugi je smatraju sintezom svih nauka, a treći znanošću koja se bavi svojim

posebnim predmetom: apsolutnim uzrocima i posljednjim svrhama svega. – Međutim, iako je nemoguće dati definiciju koja bi vrijedila za sve filozofe, ipak bi se svi složili u uviđanju jedne konačne intencije prema kojoj se sav misaoni rad kreće, a to je da je ona traženje jedinstva u svemu bitku i bivanju, da ona daje jedinstveni znanstveni nazor o svijetu i životu«. Stoga, nastavit će na istome mjestu Filipović, »dok je pojam svijeta, koliko nam ovdje treba, odmah posve jasan, s pojmom života nije tako...«¹³

Citirani tekst ima pripremnu funkciju naslovnog obrazlaganja Filipovićeve rasprave *Filozofija i život* pa se u stanovitom smislu može držati da je bio metodološka introdukcija u »radne svrhe«, gdje mu je formulacija mogla biti nešto »slobodnija«. No temeljno je značenje fiksirano, a takvo načelno Filipovićevo poimanje filozofije nije tada iskazano ni prvi a ni posljednji put. Varijacije u istom značenju nalaze se u svim Filipovićevim tekstovima puno desetljeće i pol kontinuirano počevši od njegove doktorske disertacije pa dalje, gotovo u svakom njegovu članku ili popratnim ogledima o nekim knjigama. No isto tako i poslije, tijekom »druge faze« života i filozofijskog djelovanja.

Upravo radi preciznosti u određivanju onoga što je za Filipovića bila filozofija, možda je za tu svrhu najuputnije citirati definiciju koju navodi 1941. godine u svojoj *Logici*. Filipovićeva je *Logika* kao »privremena školska knjiga« prvi put odobrena »odlukom bana Banovine Hrvatske« 23. siječnja 1941, a zatim nakon samo pola godine iznovice odmah i od ministarstva nastave Nezavisne Države Hrvatske 16. srpnja 1941, tako da je očito kao autorski dovršen tekst bila napisana najkasnije već 1940. godine. Eventualni prigovor kako se pri razmatranju sveukupnih Filipovićevih

¹³ Dr. Vladimir Filipović, »Filozofija i život«, *Hrvatska revija*, Zagreb, 1938, broj 9. i broj 10. Citirano mjesto nalazi se na početku Filipovićeve izlaganja u prvom nastavku članka objavljenom u broju 9, str. 465. – Ovdje nema razloga da se ex post komentira (ili polemički omalovažava) Filipovićeva interpretacija filozofije kao »jedinstvenog znanstvenog nazora o svijetu i životu« budući da riječ (pojam) koji smo kurzivirali ovdje vjerojatno čini neposredni danak atmosferi filozofijskih ondašnjih javnih debata o filozofiji, jer u drugim prilikama te sintagme nema. »Znanstvenost« filozofije ni ovdje naravno nije mišljena pozitivistički, u smislu pozitivne znanosti, nego tek kao otklon od »popularnog« »općeg mnijenja« kako je filozofija – naklapanje. Slično je s izjavom da je »pojam svijeta... odmah posve jasan« (dakako uz metodičku ogradu »koliko nam ovdje treba«), dok, navodno, s »pojmom života nije tako«. Naime, upravo se u tom povijesnom trenutku filozofijska poraba tih pojmova komplicira nakon sustajanja *Lebensphilosophie* kada se u zapadnjačkoj filozofiji etablira novi pojam *Lebenswelt* (Husserl), bez obzira na to do kud se s tim pojmom dopire i što se s njim zbivalo filozofijski. Ne zaboravljajući kako je to vrijeme pojavljivanja *egzistencijalizma*, točnije ponajprije »Existenzphilosophie«, također bez obzira na bitne diferencijacije dominante tog filozofijskog »izma«.

filozofijskih nastojanja nije uputno pozivati na školski, te k tome ne čak ni visokoškolski, nego srednjoškolski priručnik, samo prividno diskvalificira definiranje filozofije s funkcijom namjene »u školske svrhe« jer, kao što pokazuju svi drugi Filipovićevi tekstovi, a kasnije i njegova predavanja, upravo je tom prilikom Filipović pažljivo domislio formulaciju svoje definicije. Toj naime Filipovićevoj definiciji ni u čemu ništa ne oduzima od ranga bilo koja druga ma i »najzahtjevnija« poraba. Uostalom, takvo shvaćanje filozofije nije u navedenom slučaju kao ni za ostale svoje filozofijske istupe Vladimir Filipović »izmislio« prigodice, kao što nije, kako to prešutno mnogi čine, naprosto prepričao ili »prepjevao« u svoje ime neko uvažavano značenje u opticaju. Ili naprosto čak »prepisao« od drugih! Ne. U Filipovićevu je definiranju filozofije bilo vrlo promišljeno iskazano njegovo filozofijsko uvjerenje, filozofijski osobno i osebujno artikulirano, a kao stajalište i način shvaćanja bilo je *signum temporis*, povijesni aspekt stanovitog smjera europskog i uopće zapadnjačkog filozofijskog mišljenja, uzimajući u obzir stanoviti autentični epohalni karakter. Na jasnoći, na jednostavnosti, na onom *clare et distincte* Filipovićeva načina izlaganja mogu mu samo pozavidjeti mnogi antihrvatski, pa dakako i hrvatski dizači filozofijskog tereta i pehlivani filozofijske akrobatike druge polovice 20. stoljeća, no isto tako i mnogi nadobudni »junoše« (ili, kad se baš tako moramo izražavati, također i »junošice«) hrvatske filozofije početkom trećeg milenija.

Formulacija kojom Filipović definira »najviši zadatak filozofije u kom se ujedinjuju sve filozofijske discipline« glasi: »kritički osvjetliti sve znanje ljudsko i sve ocijenjivanje njegovo i spojiti tako sliku svijeta i ocjenu života, znači izgraditi svoj nazor o svijetu i životu. Po tom onda nazoru možemo razumijeti jednako svijet kao i čovjeka te odrediti smisao i vrijednost našega života, a to konačno i jest svrha filozofiranja. A taj i takav zadatak filozofije... za koju su već stari Grci rekli da ona predstavlja ljubav k mudrosti... ostvaruje se ne samo u krugu onih, koji se filozofijom kao specijalnom znanošću bave, nego u cjelini života i kulturnog djelovanja. Filozofijski duh izlazi (iz specifične vlastite sfere) i prožima sve manifestacije kulturnog života«;¹⁴ dakako, ukoliko ga ima i ako je potentno živ.

¹⁴ Dr. Vladimir Filipović, sveučilišni docent, *Logika* (za srednje škole), Zagreb 1941, str. 103. Dio citata ovdje je pisan kurzivom radi bolje čitkosti; u izvorniku Filipovićeve knjige isti je dio istaknut spacioniranjem. Budući da nije bilo drugog izdanja Filipovićeve *Logike*, nije pouzdano je li baš sam pisac insistirao na postojećoj tiskarskoj formi naglašavanja dijelova teksta ili je to učinio nakladnik. Radi lakšeg i potpunijeg razumijevanja citata nekoliko riječi u zagradi na ovome je mjestu interpolirao Z. P.

Budući da nam je sada prije svega stalo do autentičnog uspostavljanja filozofijske misli Vladimira Filipovića i njegove utkanosti u povijesnu i misaonu zbilju hrvatske filozofije 20. stoljeća, ovdje se ne upuštamo u kritičko-dijaloški osvrt spram Filipovićeve stajališta na kojem je on insistirao i ustrajao. Toliko tek da se izbjegnemo posve nepotrebni nesporazumi, jer je svakome, bar minimalno upućenom u filozofijski tijek 20. stoljeća jasno kako sintagma »slika svijeta« mora pobuditi pozornost i potreban komentar ili dijalog. Iz vlastite perspektive navire autoru ovih redaka osobno sjećanje kako je vjerojatno negdje pri kraju studija odnosno početka svog nastavničkog djelovanja s izuzetnim zanimanjem, gotovo bih rekao s emocionalnim uzbuđenjem, čitao jednu izuzetnu i vrlo lijepo pisanu knjižicu Wernera Heisenberga s naslovom *Slika svijeta moderne fizike* koju tada već odavno slavni autor započinje memoarskim zapisom kako na svoj misaoni put polazi u mladosti, u vojnoj uniformi, ležeći u punim sunčanim danima na straži pored strojnice na nekom, ne varam li se, Münchenskom krovu – čitajući Platona. Pa kada je Martin Heidegger objavljivao svoj danas poznati filozofijsko-kritički ogled *Doba slike svijeta*, onda sigurno nije ciljao na definiranje filozofije Vladimira Filipovića, nego na kompleks problema koji je sa sobom nosilo povijesno doba pojave, one male impresivne knjige Wernera Heisenberga. Međutim nije poznato da je netko u Hrvatskoj, ukoliko je napravio nekakav mogući, pa i potreban kritički osvrt s pozicija (svejedno za ili protiv) u Hrvatskoj utjecajnog, a važnog Heideggerova filozofijskog eseja, poveo i proveo neki dijalog u tom pogledu s Filipovićevim pogledima odnosno njegovim filozofijskim nazorima; no ne s obzirom na možda istrgnuti citat ili neku paušalnu kvalifikaciju, nego, barem načelno, u nezaobilazno potrebnom širem, zapravo cjelovitom filozofijskom aspektu. Što takvih dijaloga ili prosudbi nije bilo, ne znači dakako kako su Filipovićeve nazori nezanimljivi, nevažni, pa stoga i zanemarivi, jer je zapravo riječ o nekim posve drugim nimalo nevažnim stvarima. Iz naknadne se perspektive uostalom razabire kako je bilo relativno malo Filipovićevih »intelektualnih suvremenika« u Hrvatskoj, a još manje i u prvoj »staroj« i drugoj, nekadašnjoj »novoj« Jugoslaviji, koji su se uopće s razumijevanjem, javno, u pisanoj formi odnosili spram Filipovićeve filozofije. No da ih je ipak bilo, pokazuje svako malo pomnije i vjerodostojnije historiografsko osvjetljenje.

Samo je po sebi razumljivo da sintagma »slika svijeta« kod Heisenberga i Filipovića ne znače isto prema su nošene istim epohalnim duhom. Zato je bilo važno citirati Filipovića doslovce.

Međutim, na samom početku dvadeset prvog stoljeća, ubrzo nakon uspostave »trećojanuarske demokracije« u Hrvatskoj – dakako, zamalo dva desetljeća poslije Filipovićeve smrti – pojavljuje se stanovito autoritativno poimanje koje sasvim, ne kao mijenu vremena, nego potpuno i povijesno, stoga i historiografski, bez komentara, diskvalificira Filipovićevo poimanje filozofije. Zato i opet, za sve slučajeve prešućivanja i »kontrapozicija«, u ime korektnosti, navodimo doslovce citat jedne poprilično maliciozne aluzije pisane hrvatskim jezikom i objavljene godine 2002. kako slijedi: »Uzme li se filozofija kao mješavina nečeg razvodnjeno-religioznog, popularno-znanstvenog, banalno-emocionalnog itd., dobiva se filozofija kao ‘nazor na svijet i život’ i takva *konfuzija-svjetonazor je najprimitivnija zamisliva predodžba o filozofiji.*«¹⁵

Nema pobliže naznake kome je i na koje autore upravljeno takvo delegitimiranje filozofije. Budući da citirana formulacija ne inkludira nikakvo izuzeće za Filipovića i sva njegova i njemu srodna stajališta, njemu bliskima ili sljedbenicima, načelno ju treba otkloniti kao teorijski pa i historiografski, povijesnofilozofijski neodrživu da bi se obranio i očuvao dignitet Filipovićevo upravo filozofijskog nastojanja. Jer Filipović, pro primo, nije bio pristaša nikakva »populariziranja« filozofije. Izrijeком, citatom je moguće dokumentirati. Drugo, ta oznaka »najprimitivnija zamisliva predodžba o filozofiji« ima gradualan, komparabilan, »fleksibilan« karakter, ali u temelju ima uvijek isti kvalifikativ: ‘nazor o svijetu i životu’ može zamislivo biti primitivniji odnosno više ili manje primitivan, no svagda je zapravo primitivan, i kao takav, dakle kao primitivan, eo ipso nefilozofičan. Zato moramo pitati: a što je sa slikom svijeta i života ako u sebe integrira nešto manje razvodnjeno ili čak nešto istinski religiozno, što ako umjesto popularne znanstvenosti racionalno znamo *wie sind syntetische Sätze a priori möglich*, a uz to ujedno imamo uvid u svijet ne samo banalnih čuvstava i ljepotā odvojen od raznih »artističkih« i filozofijskih »sapunica«, možda čak s »nepopularnim« i dosta rijetkim respektom za jedan istinski duboki *emocionalni a priori* koji je za

¹⁵ Josip Danolić, »Demokracija u nama stalno osuđuje Sokrata na smrt, kaže dr. Branko Despot, profesor na Filozofskom fakultetu u Zagrebu«, *Vjesnik*, Zagreb, LXII/2002, broj 19.535, nedjelja 7. IV. 2002, str. 11. – Uz gore navedeni pompozni naslov, koji podrazumijeva poznavanje Platonove obrane Sokrata, zaboravlja se spomenuti kako baš *aristokracija*, tj. aristokratizam Friedricha Nietzschea isto tako Sokrata izvodi na forum sudišta kao krivca za sve nevolje kulturne povijesti Zapada zbog preferiranja racionalne spoznaje; nevolje što ih je sobom donio po Nietzscheu najprije antičkoj Grčkoj, a onda cijelom Zapadu upravo navodno Sokrat osobno, i dakako, »racionalni« sokratizam. – No comment.

Blaisea Pascala bio *logic d'coer* ili za Maxa Schelera ono što uspostavlja *ordo amoris*? A upravo, primjerice, »logiku srca« i »emocionalno mišljenje« spominje Filipović *expressis verbis*. Prema prethodnom gornjem navodu optužbe Filipovićeve, pa dijelom i našeg shvaćanja filozofije kao nazora na svijet i život, te njihove vrijednosne im i smislene prosudbe, može dakle povremeno biti riječ ne više baš uvijek o sasvim *von oben* diskvalificiranim, najprimitivnijim, nego eto tu i tamo eventualno nešto manje ili još manje primitivnim, dakle ne više svagda u superlativu, nego u neakvim komparativima, ali se u pozitivu »nužno« ipak uvijek nalazi samo kvalifikativ koji govori o *primitivnim predodžbama filozofije* – što u vlastito ime i u ime profesora Filipovića odbijamo s indignacijom.

Tek poslije nezaobilazno navedene objekcije i otklona, ako ustrajemo imati u intencionalnom fokusu zaista primarno baš Filipovićevo *poimanje* filozofije, dakle i njegov način definiranja *pojma* filozofije, a ne ovakve ili onakve »za struku« nezamislive ili »zamislive *predodžbe* o filozofiji«, uspostavlja se kakav-takav *raison d'être* svakog daljnjeg, pa i budućeg razmatranja svih Filipovićevih filozofijskih nastojanja, no, dakako, navlastito također i njegova specifičnog poimanja *filozofije kulture* do čega mu je osobno naročito bilo stalo kao i, naravno, do njegova shvaćanja *filozofije* uopće.

4.

Tematsko-problemska usmjerenost, interesi Vladimira Filipovića bili su široki, neki od njih baš izrazito naglašeni do karaktera preokupacije, ali je pri svakom bavljenju specijalističkim područjima Filipović svagda ostajao temeljit. Filozofijskim razborom Filipović otklanja opasnost uskoće (moderne) specijalizacije i »ekspertnosti«, ali je i kod zatečenosti katkada prinudne prenapregnute širine obzora odbijao površnost. Pri tome u povijesno vrijeme kada pretenziju filozofije na sveobuhvatnost sama filozofija napušta kao »sistem«, ona s jednakom razboritošću kao i njeni autori, pa tako Filipović, ne dopušta da se »dogodi« ono što se kadgod u teorijskim razmatranjima kod najozbiljnijih problema sasvim opravdano naziva »gubitkom središta« (*Verlust der Mitte*) »modernog doba«. Nije stoga preuzetno konstatirati kako za Filipovića, koji je itekako dobro poznao velike (i stare i novovjeke) filozofijske sisteme, a navlastito novije i moderne zapadnjačke filozofije, da u epohi povijesnog slabljenja i stanovitog ugasnuća funkcionalnosti filozo-

fijskog sistema Filipović uspijeva zadobiti novu širinu i *sustavnost* filozofijsku – bez gubitka težišta. To mu naime na svoj način omogućuje upravo *filozofija kulture*. Naravno, uz pretpostavku da se filozofija kulture ne shvati kao ponovni neki recidivni artefakt, što je dijelom čak i bio slučaj sa stano-vitim aspektima francuskog egzistencijalizma. Novom težinom Filipovićeve filozofija nije dopuštala lakoću varijacija francuske mode, premda je to ipak bio dosta čest slučaj s nizom »novih« filozofijskih »izama« 20. stoljeća.

Ne smijemo stoga zaobilaziti oštru, gotovo ironičnu konstataciju najse-rioznijih, najreprezentativnijih svjetskih priručnika filozofije koji kažu ka-ko je *filozofija kulture* bila »modna filozofija« (*Modephilosophie*) »‘zlatnih dvadesetih godina’ 20. stoljeća, koja je sebe shvaćala kao ‘filozofiju u cjelini’ (*die Philosophie im Ganzen*), a ne samo kao jednu filozofijsku disciplinu«. ¹⁶ Pritom je naravno upravo bizarna, no nimalo sporedna i nezanemarujuća okolnost da je i u Njemačkoj to razdoblje, zbog opće pogrešne kulturološko-političko-historiografske »periodizacije« terminom »između dva (svjetska) rata« prihvaćen termin *die goldene Zwanziger*, naziv, kojim se zapravo no-minira razdoblje velikih nevolja upravo u Njemačkoj, poslije totalnog voj-nog poraza u Prvom svjetskom ratu, vrijeme golemog plaćanja reparacija, vrijeme siromaštva najvećeg dijela stanovništva i upravo fantastičnih infla-cija. To je naime isto povijesno razdoblje kada je u Francuskoj prevladavalo »neobuzdano, reklo bi se razuzdano veselje ‘ludih godina’«, dakle *les annés folles*, »koje se proteže od 1919. do 1929.«, ¹⁷ a koje u Engleskoj odnosno Velikoj Britaniji nazivaju *the crazy twenties*. To je isto povijesno vrijeme, tada sa danas ipak davnim turističkm sloganom osvajanja brzine »četir i pô dana preko Oceana« od Europe onda još »udaljene« Sjeverne Amerike, koja je, zbog čega bi se današnja »stara Europa« zapravo trebala stidjeti, to isto svoje vrijeme mondenog života, svog *the Jazz Age*, u književnosti, a i u nekim drugim aspektima življenja, jasnije i ozbiljnije osjećala tegobno i s rezignacijom kao »izgublenu generaciju«. Ta je indigniranost itekako dobro s razumijevanjem, koliko god bilo bizarno, pa možda i neočekivano, a ipak točno, iz usporedbe lako po srodnosti akceptirana i s još većom i zabrinjavajućom ozbiljnošću na isti način primljena kao analogno raspolo-

¹⁶ Joachim Ritter und Karlfried Gründer (hrsg.), *Historisches Wörterbuch der Philo-sophie*, Band 4: I–K, Basel–Stuttgart, 1976. Vidjeti: pod »Kultur, Kulturphilosophie, ad B. Kulturphilosophie – 1. Geschichtliches«, stupac 1310.

¹⁷ Vidi *Povijest svjetske književnosti*, knjiga III. *Francuska književnost 20. stoljeća*, Za-greb, 1982; za taj dio knjige uvod je napisala Gabriela Vidan s pomalo čudnim tumačenjem epohe; spomenuti naziv na str. 580.

ženje s težinom za isto povijesno razdoblje i u onda suvremenoj Hrvatskoj. Cijeli kompleks tih *les annés folles*, »ludih godina« »sinkopirane glazbe«, kada također u Zagreb stiže »*Pepica Bekerica*« (Josephine Becker), bio je u Hrvatskoj, začudo, samo s mnogo više tragike bliže *američkom senzibilitetu »izgubljenosti«* nego onom europskom. Za isto povijesno vrijeme nekima u Hrvatskoj te su godine bile možda ponešto »lude«, no mnogima s brzim ili postepenim, ali neprekidnim »trijeznjenjem« – desperatne i nimalo »zlatne«, tako da je to isto vrijeme od Prvog svjetskog rata do velike svjetske krize Krleža s pravom nazvao *Deset krvavih godina*. Osvještavanje završenosti Prvog svjetskog rata nije u Hrvatskoj rezultiralo jednostavnim optimizmom, nego je otvorilo novu senzibilnost za političke i kulturne probleme s kojima se išlo *ususet prvoj velikoj svjetskoj krizi 20. stoljeća*. Kriza politike i kulture u Hrvatskoj 1920-ih godina nije bila »igra« nadmetanja i »moda epohe«, nego tvrda povijesna zbilja.

Na isti način, s osjećajem povijesnog senzibiliteta i razumijevanja suvremene filozofije, *filozofija kulture Vladimira Filipovića* u Zagrebu nije bila eho filozofijske mode, kakvo je u stanovitoj mjeri bilo ideologizirano psihologističko-pozitivističko »filozofiranje« o kulturi Vladimira Dvornikovića u Beogradu ili pak, samo na znatno višem rangu od Vladimira Dvornikovića, također ideologizirana, eksplicitno *iracionalistička filozofija kulture* u Srbiji, uvaženog Miloša Đurića.¹⁸ U Hrvatskoj pak za Vladimira Filipovića filozofija kulture bila je *inovativni zahvat* u europsku i uopće zapadnjačku filozofiju 20. stoljeća; bila je odgovor na povijesne potrebe mjesta i vremena svog nastanka. Nije bila samo eho epohe nego je bila nastojanje misaonog zahvata u povijesnu bit sebi suvremenih problema te ta-

¹⁸ Miloš Đurić, *Problem filozofije kulture*, teza primljena za doktorski ispit na sednici Fakultetskog Saveta Sveučilišta Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu, od 17. januara 1929. godine. Prema referatu članova ispitnog odbora G. Dra. Alberta Bazale i G. Dra. Stepana Matičevića redovnih profesora Univerziteta. Izdanje Knjižarnice Rajkovića i Čukovića, Terazije, Beograd, 1929. (ćirilicom). Tekst u cjelini str. 1–175. Isti je autor godinu prije toga objavio jednu vrlo informativnu i za istu tematiku relevantnu, solidno pisanu knjigu: Miloš Đurić, *Racionalizam u suvremenoj nemačkoj filozofiji: izlaganje i kritika*, Geca Kon, Knez Mihailova 1, Beograd, 1928, gdje se nalaze i za hrvatsku filozofiju prve polovice 20. stoljeća, posebice za ovdje razmatranu temu, relevantni osvrti na marburške i badenske neokantovce, zatim također još posebice i na Husserla, te fenomenologiju i tada novu fenomenološku školu navlastito. – Historiografski nije nezanimljivo napomenuti da je Miloš Đurić u svojim poznim godinama 1958. bio član ispitne doktorandske komisije uz Vladimira Filipovića u Zagrebu kada su istog dana branili svoje doktorske teze Vanja Sutlić, Ivica Focht i Danilo Pejović (autor ovih redaka bio je u redovima malobrojnih slušatelja i promatrača obrane te vrlo zanimljive i efektne sesije).

ko, tražeći njihovo rješenje, i sama u Hrvatskoj sukonstituirala epohu. S obzirom na vremenski pomak iz »filozofske mode« dvadesetih godina u ozbiljnost i mnoštvo novih događanja tridesetih godina ni u kom slučaju nije bila riječ o descendentnom, involutivnom pomaku »na niže« ili unazad. Baš naprotiv! Naknadna historiografska konstatacija iz 1976. godine glasi: »Blickt man auf die wissenschaftlich reife Gestalt der Kulturphilosophie, sie ist weder alt noch auch alt geworden.«¹⁹ Za stjecaj okolnosti pak što je cijeli taj kompleks, kako u domicilnoj Njemačkoj tako i u Hrvatskoj, naprosto potisnut u pozadinu, s nastojanjem da se povijesno eliminiira, ima, kako u Njemačkoj, pa i cijeloj Europi, tako i u Hrvatskoj, više različitih »razloga«, od kojih mnogi baš i nisu samo filozofijski. A neće biti, budimo eksplicitni, da tobože nisu bili baš i dobrano političko-ideologijski. Nije zato slučajno što se tu i tamo u literaturi, koliko znamo, u makar historiografskom smislu relativno rijetko, javljaju npr. za aksiološku tematiku naslovi kao primjerice *Die deutsche Wertphilosophie – eine zu Unrecht vergessene Tradition?*²⁰

U članku je navedeno nekoliko momenata kao mogućih razloga i eventualno uzroka koji su možda doveli do *nepravedno* »zaboravljene tradicije« ali, čini nam se, ne baš kao uspješno, nego zapravo više utješno traženje pravih razloga i pravih uzroka za jednu epohalno nimalo baš »slučajnu« povijesnu zbilju; djeluje više samo usputno, sporedno, kao konstatacija nečeg što je bilo neke vrsti popratni epifenomen, a ne konstitutivni moment povijesne zbilje. Navodi se, a to je možda jedan od razloga, jačih filozofijskih argumenata, no stoga ne manje upitan i otvoren – utjecaj Heideggerova radikalnog otklona tezom: »budući da vrednote nemaju bitak, one su – ništa«. Istoj tezi »na tragu« korespondira u Hrvatskoj Sutlićev radikalni stav: »tko misli u vrednotama misli nihilistički«. Pokušaji da se raspravi ta tema, a u Hrvatskoj apeli autora ovih redaka da je filozofijski nužno aktualizirati tu aksiološki otvorenu, razornu tezu, nisu naišli na razumijevanje. Točno i bolno. Ali je očito nastupila epoha kada je Heidegger sa svojih pozicija, s neke varijante modernog neoplatonizma u »nagovoru bitka« otklanjao disciplinarnu estetiku, čemu su zatim nasuprotne moderne verzije materijalizma »dokazivale« kako »marksistička estetika nije moguća«, dok disciplinarna sfera etike beznadno nastoji, kao i politika, plivati u poplavi verbalizma, što

¹⁹ Joachim Ritter und Karlfried Gründer (hrsg.), *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Basel–Stuttgart, 1976, Band 4: I–K.

²⁰ Christoph Horn, »Die deutsche Wertphilosophie – eine zu Unrecht vergessene Tradition?«, *Perspektiven der Philosophie*, Neues Jahrbuch, Amsterdam–Atlanta, 2000, Bd. 26, Seite 61–116.

je sve ostalo sasvim daleko od pravih problema u traženju istine, te napokon i nije drugo doli, kako bi rekao Krleža, »intelektualna gitaristika«. Nu nažalost, i to samo kao quasi-intelektualna... U sramotnom »neomodernističkom« propadanju kulture, fatalnom sniženju ranga i redukciji na quasi-urbanu civilizaciju, »teza« kako je prva polovica 20. stoljeća »kompromitirala« pojam kulture pripada istom gotovo žurnalističkom »žargonu«. – Ali vratimo se našoj naslovnoj temi.

Od samog početka svog filozofijskog djelovanja, dakle od svoje doktorske disertacije *Problem vrijednosti* iz 1930. godine, tijekom cijelog svog dje-latnog vijeka, navlastito pak poletom i zamahom profilacije prvih desetljeće i pol, za Vladimira Filipovića primarnom je i temeljnom, a mogli bismo reći također životnom preokupacijom u njegovoj inovativnoj koncepciji bila *filozofija kulture*. Bila je to, postala i ostala za Filipovića i onda kad zaista više nije bila, a ni mogla biti, »Modephilosophie«. Zapravo, baš naprotiv. Filipović je filozofiju kulture, u epohi kada se gube obrisi filozofijskih sistema, razumijevao kao *novu mogućnost*, kao povijesno zbiljski novu mogućnost da zaista bude »die 'Philosophie im Ganzen'«. Ako se drugačije profiliraju i »portretiraju« Filipovićeve nastojanja, okrnjuju se, zamagljuje se prave intencije pa i originalnost, čak i povijesni udio Filipovićeve filozofijskog opusa. Već od prvog nastupa naime Filipović eksplicite otvara temu kulture i povijesti *kao filozofiju objektivnog duha*, konkretno kao filozofiju *objektiviranog duha* riječima: »*Aksiologija* izgrađena na... (fenomenologijskim) temeljima, idući ruku pod ruku s *filozofijom kulture*, daje nam jasnu sliku pojedinih kultura, njenih nizova i *vrijednosnih sistema*, određujući ujedno variranje *stopivosti odnosno inkonmensurabilnosti pojedinih kulturnih područja*. Time nam pruža na jednoj strani materijal na kome se gradi jedan jasan *nazor na svijet*, koji daje odgovor na pitanje *o smislu i vrijednosti života*, a na drugoj siguran sistem vrijednosnih određenja naše kulturne atmosfere. A u tome i leži zadatak i smisao svake aksiologije.«²¹ Naime drugi (B) dio Filipovićeve disertacije *Problem vrijednosti* kao treće poglavlje otvara temu *Problem kulture i objektivnog duha* čime posve otvoreno i pouzdano deklarira svoje filozofijsko utemeljenje.

²¹ Vladimir Filipović, *Problem vrijednosti: Historijska i kritičko-sistemska aksiološka rasprava*, Zagreb, 1930. – Ovdje citirano prema dosad jedino raspoloživom Filipovićeve tekstu objavljenom iz »ostavštine« u: *Hrestomatija filozofije*, urednik edicije Damir Barbarić, 10. svezak *Novija hrvatska filozofija*, priredio Franjo Zenko, izdanje Školska knjiga, Zagreb, 1995, str. 517. Sintagme i pojmove u citiranom tekstu kurzivom istaknuo Z. P. Naslov 3. poglavlja drugog (B) dijela cijele rasprave *Problem vrijednosti* također na str. 517.

Preokupaciju relacijom filozofija-kultura s utemeljenjem *filozofije kulture* i trajnom tematizacijom *kulture* u širokom obilju i dubinama njenih problema demonstrira Filipović već na početku osobnog nastupa i u svojem kapitalnom »članku« *Osnovne tendencije u suvremenoj filozofiji* (1935),²² magistralnom svojom i jedinstvenom u Hrvatskoj, kronološki najranijom introdukcijom u sve ono što se običava nazivati modernom filozofijom Zapada, zapadnoeuropskom filozofijom 20. stoljeća, sve točnije danas filozofijom zapadnjačke euroatlanske hemisfere. Da bi se moglo razumjeti povijesne ili životne obzore suvremene filozofije i suvremenih filozofema, kao uostalom svake filozofije, treba shvatiti odnosno treba doista uzeti u obzir te s razumijevanjem akceptirati kako u filozofiji nije riječ tek o pukim apstrakcijama, no uvažavajući također i to kako »njihov smisao nije vezan uza samo konkretni život, nego uz *kulturu kao viši oblik ljudskog života*«. Filozofiju Filipovićevu možemo shvatiti *tek* u važnoj raspravi koja interpretativno maksimalno inovira induktivno-povijesni uvid iz 1935, sada pod naslovom *Suvremeni nazori o svijetu i životu*, koja je publicirana u tada najreprezentativnijoj publikaciji *Hrvatskom kolu* Matice hrvatske za 1941. godinu. Također se važne Filipovićeve misli nalaze u popratnim tekstovima za knjige što ih je priređivao Vladimir Filipović, kao što je mali znameniti zbornik *Čovjek i tehnika* 1944, pa *Predgovor* prvom hrvatskom izdanju prijevoda Platonove *Države* i *Državnika* u ediciji Matice hrvatske 1942; isto tako čak i tamo gdje se to iz naslova možda ne bi očekivalo kao kad piše *Značenje Sprangerovih 'Oblika života' u suvremenoj psihologiji* (također edicija Matice hrvatske 1942), jer je riječ o vrlo kompleksnim problemima koje bi iz perspektive odnosno »shvaćanja« druge polovice 20. i početkom 21. stoljeća teško bilo »prepoznati« – upravo paradigmatički na slučaju Spranger – kao nešto »psihologijsko«, budući da je po svom karakteru bitno filozofijsko, pa neosporno povezano uz tematiziranje filozofije kulture i tijesno vezano sa stanovitim vlastitim Filipovićevim nazorima.

Međutim za glavnu orijentaciju i karakterizaciju Filipovićeva filozofijskog profila, osim nekih već napose istaknutih naslova, kao »krunsko svjedočanstvo« u ime Filipovićeve temeljne preokupacije treba biti spome-

²² Dr. Vladimir Filipović, »Osnovne tendencije u suvremenoj filozofiji«, *Nastavni vjesnik*, knjiga XLIV, Zagreb, 1935, str. 30–52. Riječ je o tekstu uz čiji naslov je zabilježena već danas i ubuduće, nadamo se, važna historiografska napomena: »Ovaj članak je sastavljen kao javno predavanje koje se imalo održati u priredbi Akademskog filozofijskog kluba u Zagrebu.« Usp. bilješke 3 i 5.

nuta krucijalna rasprava *Sudbina kulturnog života* s podnaslovom *Problem kulturne morfologije* objavljena u *Nastavnom vijesniku* 1942, a popraćena i opet jednom važnom napomenom kako je tu publiciran tek *Odlomak poglavlja o Problemima kulturne morfologije* iz rukopisa knjige *Čovjek i kultura* – knjige koja, kao ni Filipovićeve doktorske disertacije, ni tada, no ni kasnije za vrijeme njegova života neće nažalost biti objavljena.

Znatnu modifikaciju javnog djelovanja u životu Vladimira Filipovića donio je svršetak Drugog svjetskog rata, premda taj događaj nije utjecao na ozbiljnost i konzistenciju njegova mišljenja. Za mirnodopska poslijeratna vremena očekivalo bi se da će nastupiti neke nove, povoljne prilike, umah plodonosnije doba. Ali bilo je drugačije. Naime, neposredno poslije početka svibnja 1945. pojavio se, dakako ne tek slučajno i samo usput i u osobnom Filipovićeve djelovanju, kao i u *cjelokupnom hrvatskom javnom i kulturnom životu*, stanoviti već spomenuti višegodišnji »hijatus« (vidi bilješku 2). Proći će nekoliko »neproduktivnih« godina i negativnog javnog kvalificiranja pod ideološkom cenzurom i kulturnom diktaturom po Krležinu predratnom proštvo o vladavini »tri ovna« (J-ovan Popović, Rad-ovan Zogović i Mil-ovan Đilas). Proći će nekoliko godina do ponovnog Filipovićeve djelovanja, kada mu ponovno bude omogućeno i publiciranje. U to vrijeme Filipović se sustavno bavi interpretiranjem cjelokupne *povijesti filozofije* i jedini je profesor koji na Zagrebačkom sveučilištu predaje cjelokupnu filozofiju Zapada. Bit će vrlo karakteristično kako će se tematikom kulture kao filozofijskom okosnicom Filipović opet javiti ponovno angažirano u nizu istupa (tematiziranjem problema umjetnosti, tehnike itd.) upravo u svojim zrelim životnim godinama, dakle u životnoj dobi kada ozbiljni ljudi manje podliježu kojekakvim modama, pa čak osobito i filozofijskim. Tako će profesor Filipović ustrajati na svom stajalištu i dalje držeći aktualnom filozofijsku tematizaciju problema kulture u oscilacijama krize zapadnjačkog svijeta, krize koja u »inoviranim« formama ostaje epohalnom i aktualnom i u drugoj polovici 20. stoljeća.

Burne 1968. godine Filipović će ponovno izričito nastupiti s formulacijom *Zadaci filozofije kulture danas*, tekstom objavljenim u časopisu Matice hrvatske *Kolo* na hrvatskom jeziku, no zapravo tekstom koji je prethodno bio priopćenje na Internacionalnom kongresu za filozofiju iste 1968. godine u Beču s izvornim naslovom na njemačkom *Die Aufgabe der Kulturphilosophie heute*.²³ Tekst ima stanovite skeptične crte u kojima nastoji naći trak

²³ Dr. Vladimir Filipović, »Die Aufgabe der Kulturphilosophie heute«, *Akten des XIV. Internationalen Kongresses für Philosophie*, Wien, 2.–9. September 1968., IV, Seite 441–447.

optimizma. Zapravo skeptičnost u navedenoj Filipovićevoj meditaciji valja shvatiti kao lucidnu *kritičnost* spram sebi tada suvremenog okružja, interpretativno spominjući stanovite filozofijske implikacije te ukazujući na potrebna, moguća i nužna pozitivna rješenja. Međutim nominiranje 1968. godine kao »burne« ne smije se shvatiti kao Filipovićevo involviranje u sklop tadašnjih studentskih revolta. Filipovićevo kritičnost spram vlastite suvremenosti tangira druge komplekse sebi suvremene povijesne zbilje. A dodatno u historografskom i biografskom smislu neće biti slučajno da je baš te iste 1968. godine sudjelovao na »simpoziju«, to jest na znanstvenom skupu koji je u Zagrebu održan 4. i 5. ožujka 1968. u organizaciji Hrvatskoga filozofskog društva s naslovnom temom *Hrvatska filozofija u prošlosti i sadašnjosti*. Vladimir Filipović pročitao je tada svoje izlaganje *Značenje hrvatske filozofske baštine* koje je zajedno s izlaganjem Davora Rodina *Smisao narodne baštine u razdoblju općeg izjednačavanja* izazvalo burne debate, kao i anti-tetička izlaganja Danka Grlića, Milana Kangrge i Gaje Petrovića. Bio je to jedan od najburnijih simpozija HFD-a u dvadesetom stoljeću. (Tekstovi su sada dostupni kao 57. knjiga Biblioteke »Filozofskih istraživanja« iz 1992. godine.) Burnom simpoziju slijedit će ubrzo opet izuzetno burna 1971. godina »hrvatskog proljeća« nakon čijeg je sloma dr. Vladimir Filipović 1974. ipak uspio pokrenuti važnu polugodišnju periodičnu publikaciju s naslovom *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*. Filipovićevo najava da će još iste godine biti objavljena, jer je načelno radno bila dovršena *Antologija tekstova hrvatskih filozofa latinista*, nažalost se nije obistinila, a što se iz posve nerazumljivih razloga nije realiziralo ni do svršetka 20. stoljeća.

5.

No vratimo se plodnim počecima, koji će, nadajmo se, uza svu težinu, gorčinu i patnju nadživjeti sve etape »olovnih godina« 20. stoljeća. Upravo je od početka bilo simptomatično da Filipovićevo početna, zapravo kritičko-optimistička razmatranja započinju u vrijeme prve velike svjetske najprije financijske, a onda i kulturne krize, koju je u Njemačkoj kritički popratio Jaspers i u Hrvatsku s pronicavim komentarima prenio Julije Makanec.

– Na hrvatskom jeziku priopćenje je objavljeno pod naslovom *Zadaci filozofije kulture danas*; časopis *Kolo* u izdanju Matice hrvatske tada nije više godišnjak i ne nosi naslov *Hrvatsko kolo* kao što je pod tim nazivom izlazilo kao zbornik sve do 1945. godine; Zagreb, 1968, broj 11, str. 440–444.

Što je i kako Vladimir Filipović podrazumijevao i shvaćao pod pojmom kulture, a što je onda istovremeno karakteriziralo njegovu filozofijsku orijentaciju općenito, a filozofiju kulture napose, nalazimo, a to je i historio-grafski kao i biografski važno, iskazano u već citiranom prvom Filipovićeveu javnom filozofijskom nastupu, dakle u doktorskoj tezi gdje kaže: »Ako dopunimo Freyerovu definiciju 'Kultur als Innbegriff aller menschlichen Werke',⁽⁵⁰⁾ da kultura dana u *raznim vremenskim i prostornim dimenzijama* kao skup svih kulturnih dobara tvori razne konfiguracije objektivnog duha, kao nadpredmetne idealne smislene povezanosti, onda treba odmah da dodamo, da taj *objektivni duh* samo kao ogranak cjeline daje izvjesnoj kulturi svoj biljeg, a promatran parcijalno na pojedinim kulturnim područjima, ostaje ne samo partikularno, nego *često i krivo interpretiran*. Sva kulturna područja jedne kulture zajedno (*Gesamtkultur*) tek su u jedinstvu objektivno-duhovnog svijeta zazbiljna, a objektivni duh i nema nigdje drugdje konkretno *historijski realitet* nego u svim tim područjima zajedno.«²⁴

U našem izlaganju Filipovićeveh nazora navedeno mjesto smatramo dovoljno jasnom deklaracijom filozofske pozicije Filipovićeve. Ovdje nije potrebno insistirati na drugim direktnim osobnim izvornim formulacijama i varijacijama Filipovićeve definiranja pojma kulture, koje on daje više puta i u raznim prilikama, premda to nije nevažno, ako znamo – na što smo upozorili tematizirajući problem kulture u hrvatskoj filozofiji 20. stoljeća – da je

²⁴ Dr. Vladimir Filipović, *Problem vrijednosti: Historijska i kritičko-sistemska aksiološka rasprava*, Zagreb, 1930. Citirano prema *Hrestomatija filozofije*, urednik Damir Barbarić, svezak 10. *Novija hrvatska filozofija*, priredio Franjo Zenko, Školska knjiga, Zagreb, 1995, str. 519–520. – Ovdje treba biti napomenuto kako je točna i važna bilješka 9 dr. Franje Zenka na str. 468. kako se pri citiranju radi uvijek o »prijepisu autografa što ga je pod Filipovićevevim nadzorom napravila prof. Zora Križanić, dugogodišnja tajnica Odsjeka za filozofiju« zagrebačkog Filozofskog fakulteta, što je autoru ovih redaka poznato iz vlastitog uvida. Autor je naime jednu kopiju tog prijepisa strojem (indigo-kopija na tzv. pelir-papiru) imao nažalost samo kratko (prekratko!) vrijeme na čitanju tako da nema o lektiri nikakve vlastite zapise, a kako u to vrijeme nije bilo strojeva za kopiranje, nije mogao u osobne i historio-grafsko-dokumentarne svrhe napraviti kopiju. Po vrlo jasnom sjećanju pouzdano je kako tekst nije ni na jednome mjestu bio korigiran, ni rukom prof. Filipovića ili možda gospode Križanić, pa je donekle otvoreno pitanje koliko je verzija teksta što ga je objavio Zenko u *Hrestomatiji* redigirana i autorizirana verzija namijenjena za tisak, te kako ona stoji u odnosu spram primarne verzije doktorske disertacije. Naime nije riječ tek o eventualno korektorskim zahvatima, nego i o autorizaciji redakcije s obzirom, primjerice, na okolnost kako u sadašnjem tekstu više puta stoji sasvim evidentno pogrešno *kulturna filozofija* gdje *mora* biti *filozofija kulture*. – Oznaka za bilješku 50 u citatu izvorno se tiče Filipovićeve navoda knjige: Hans Freyer, *Theorie des objektiven Geistes*, Teubner, Leipzig, 1923, str. 99.

u američkoj stručnoj literaturi već 1952. godine nabrojena kao registrirana 161 definicija riječi odnosno pojma »kultura«.²⁵ Ono pak na čemu ovdje treba insistirati jest i Filipovićevo ustrajavanje na potrebi razlikovanja ne samo riječi odnosno termina nego upravo pojmova *kultura* i *civilizacija*, jer još i u novije vrijeme nalazimo u svjetski poznatim i uvažavanim priručnicima, kao što je primjerice Ritterov znameniti *Wörterbuch der Philosophie*, tvrdnju da je riječ »'Zivilisation'... nur im Deutschen ein Gegenwort zu 'Kultur' geworden« tako da »die deutsche Eigentümlichkeit wurde von den englischen und französischen Sprach- und Denkgewohnheiten nicht akzeptiert. 'Culture' und 'civilisation' sind im englischen Synonym«, a u francuskom... etc., etc.²⁶

U Hrvatskoj je 30-ih godina distinkcija ne samo uočena, nego i posve akceptirana i apsorbirana, postaje način mišljenja koje čini karakteristiku onih smjerenja što ih već odavno prepoznajemo, a trebalo bi ih tako »oficijalno«, strukturno i historiografski napokon i izričito nominirati kao – zagrebačku filozofsku školu. Aleksandar Mužinić objavio je na tu temu 1937. posebnu publikaciju, knjigu *Civilizacija, kultura i obrazovanje*, zanimljivu i danas, tek što je Aleksandru Mužiniću tada očito još nedostajalo solidno poznavanje cjelokupne povijesti filozofije Zapada i navlastito suvereno i suvremeno snalaženje respective orijentiranje u tada temeljnim strujanjima filozofije 20. stoljeća, novim »nazorima na svijet i život« i »novim shvaćanjima u čovjeku, koja žive u raznolikim filozofijama života odnosno kulture, u takozvanoj fenomenološko-antropološkoj struji i egzistencijalnoj filozofiji«, s neposrednim uvidom kakav je imao Vladimir Filipović.²⁷ Distinkcija kulture i civilizacije čini na stanovit način okosnicu Filipovićeve filozofije kao *filozofije kulture*, kako ju fiksira u doktorskoj tezi 1930. godine, distinkcija što ju Filipović konkretno i njemu svojstvenom jasnoćom iznosi

²⁵ Vidjeti Zlatko Posavac, »Kultura, estetika i estetički fenomeni u filozofiji Stjepana Zimmermanna: Prilog istraživačkom projektu o pojmu lijepoga i umjetnosti hrvatske neoskolastike u sprezi s problemima filozofije povijesti«, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 5. listopada 2000. u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, glavni urednik Vladimir Stipetić, edicija u suradnji HAZU i Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 2000, str. 55–88. Izvor i podatak za 161 definiciju kulture iz američkog izvornika na str. 60. Tom je prilikom posebno tematizirano djelo *Kriza kulture* Stjepana Zimmermanna, Djela HAZU, knjiga XXXVII, Zagreb, 1943.

²⁶ Joachim Ritter und Karlfried Gründer (hrsg.), *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Basel–Stuttgart, 1976, Band 4: I–K, stupac 1318–1319.

²⁷ Vidjeti o tome Zlatko Posavac, »O neuvažavanom i nepoznatom filozofijskom djelovanju Aleksandra Mužinića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 24 (1998), str. 223–262; na str. 224 objavljen je faksimil naslovne stranice izvorne publikacije.

u gotovo programskim raspravama kao *Teorija kulture i kulturna praksa*, objavljenim na stranicama časopisa *Napredak* 1938, te *Priroda i kultura* u novinama (!), to jest u zagrebačkom *Hrvatskom dnevniku* 1940. godine. Citirat ćemo ekstenzivno jedno takvo relevantno mjesto: »Dok pod civilizacijom razumijevamo sva ona djela i nastojanja ljudska koja ostvaruju sredstva, kojima će čovjek olakšati svoju borbu za opstanak, dotle pod pojmom kulture u užem smislu pomišljamo samo na ona djela i nastojanja koja je čovjek stvorio idući za *idealima* svoga života (kao što su npr. ljepota, dobrotu, svetost i dr.). Mi tako na pr. kuće, dvokolice, željeznice, aeroplane i sl. ubrajamo u tekovine civilizacije, a poeziju, likovne izražaje, glazbu i sl. u tekovine kulture. U civilizatorskim se djelima zadovoljava potrebama, a u kulturnim (djelima) zadacima ljudskog života. Civilizacijom se ostvaruju sredstva, a kulturom svrhe našeg života.«²⁸

Temeljnu distinkciju Filipović zatim produbljuje i zaoštava postupnim pomicanjem težišta prema onome što je u tom filozofijskom i povijesnom kontekstu zapravo fenomenološka deskripcija kulture: »Dakako – nastavlja Filipović u istom članku – da se može dogoditi, a često se nažalost i događa, da se kulturne tekovine, kulturna dobra prihvaćaju i prenose samo po svojoj vanjskoj strani, bez razumijevanja za onu duhovnu vrednotu, koja u njima leži. Može na pr. netko imati biblioteke, a ne čitati ili čitajući ne razumijevati vrednote u knjigama sadržane i izražene. Može netko sjediti na koncertima a ne doživljavati one ljepote zbog kojih je umjetnik stvarao svoja djela. Pa i onaj koji bi išao na naše seljačke smotre i gledao tamo samo one boje narodnih nošnja i slušao tonove narodne pjesme i upoznao običaje tog seljačkog života bez *doživljaja sklada ljepote, bez doživljaja smisla i vrednote*, koje u svemu tome leže, taj bi imao samo izvanjsko-civilizatorski doživljaj i ne bi tako upoznao kulturnu vrijednost tih narodnih izraza. Eto, tako svako *kulturno dobro* koje u sebi sadrži *idejnu vrednotu*, može biti doživljeno bez osjećaja tog *unutarnjeg, idealnog smisla*, i onda ono predstavlja samo tekovinu civilizatorsku. Zato se i događa, da mnogi, na oko kulturni čovjek predstavlja zapravo samo politiranu, *civilizatorsku kreaturu* (danas prečesto više ne ni dovoljno politiranu – op. Z. P.). On o svemu i svačemu znade govoriti, on je obišao mnoge europske galerije slika, on zna i svirati i čuo je sve najpoznatije glazbene produkte svijeta, a sve je to dodirnuo samo izvana po površini, njega sve to nije moglo učiniti boljim i plemenitijim. Takav čovjek nije postao kulturna ličnost, jer ličnost (osobnost – riječ je o proble-

²⁸ Dr. Vladimir Filipović, sveučilišni docent, »Priroda i kultura«, *Hrvatski dnevnik*, Zagreb, 21. srpnja 1940, broj 1517, str. 12, stupac prvi.

mima hrvatskog jezika i terminologije – op. Z. P.) nastaje po intenzivnom i širokom vrijednosnom doživljaju, a ne po registriranju kulturnih dobara, materijalne pojavnosti.

Kulturne ličnosti predstavljaju dakle samo oni pojedinci, koji stoje i koliko stoje u intimnoj vezi sa *svijetom vrednota*, po kojima nastaje i jest sve, što nazivamo kulturom. A te su ličnosti jedini nosioci kulturnog života. Toliko kulture ima koliko se doživljuje...« I dalje:

»Po rođenju, po postanku je *svaki kulturni izraz individualan*, svaka je puna kultura u svim svojim manifestacijama pojedinačna, odnosno u neminovnoj vezi pojedinca na *narodnu zajednicu – narodna*. Po težnji pak svaka je *međunarodna*...« što »leži u bivstvu kulturnog nastojanja. Razvijati svoj vlastiti kulturni lik znači u isti mah podizati, unapredjivati, nadopunjavati opće kulturno stvaralaštvo. Razvijati svoju *nacionalnu kulturu* znači u isti mah i nadopunjavati i obogaćivati *internacionalni kulturni* kaleidoskop. Te se dvije karakteristike ne brišu, nego nadopunjuju. *Svaka je prava kultura* po svom postanku i kao proces nacionalna, a po svojoj tendenciji uvijek internacionalna.« Tako napokon Filipović artikulira i *conclusio* koji sadrži programsku tezu »kulturne prakse« za filozofiju novog humanizma: »Čovjek doista nikada neće postati samo kulturno biće« – jer tada bismo, dopustimo sebi tu digresiju, morali nastaviti raspravljati u Dragišićevu stilu *de natura angelorum!* – »Prirodni, animalni porivi u njemu (tj. u čovjeku) ostat će uvijek aktuelni, a ostvarivanje svih vrednota čovjekovih, koje su sadržane u *idealu humaniteta*, bit će i ostati vječni *zadatak čovjekov*, zadatak u kom je sadržana i *ideja misije čovjekove na zemlji*« jer u »ideji humaniteta, u kojoj su sadržani *svi ideali ljudskog života*« leže smjernice i ciljevi »ostvarivanja boljeg i ljepšeg – vrednijeg ljudskog života«, po čemu »naš život i ima svoje opravdanje« ukoliko »nosi atribut 'ljudskoga' života«. »Kultura... darove i nagone prirodne u čovjeku usmjerava prema vrednotama i idealima njegovim. Nagon za životom pretvara se u nagon za vrijednim životom, težnja za grubom moći postaje težnjom za afirmacijom vrijednih oblika života...«.²⁹

Neposredno je razaberivo kako »članak« objavljen u *Hrvatskom dnevniku* 1940, dakle u dnevnim novinama, zapravo nije novinski članak, nego doista vrlo čitak, ali sugestivan *filozofijski esej*, sa svim pozitivnim karakteristikama Filipovićeve, onog svojstvenog filipovićevesko-kartezijanskog *clare et distincte*, pa je samim tim evidentno kako se u hrvatskoj filozofijskoj historiografiji

²⁹ Dr. Vladimir Filipović, op. cit. Pri ekstenzivnom navođenju teksta korišteni su odlomci uglavnom nastojeći slijediti red izlaganja iz sva četiri stupca Filipovićeve razmatranja objavljenog u *Hrvatskom dnevniku* 21. srpnja 1940. na str. 12.

griješi kada se novinske članke ne evidentira u filozofijskim bibliografijama; istodobno je također plauzibilno kako i koliko griješe hrvatske stilističko-žanrovske – i filozofijske i književnopovijesne »kritike« – kad ne prepoznaju tekst kao *filozofijski ogled*, dakle zapravo *esej*, kao literarnu vrstu par excellence. Jer taj novinski članak Filipovićeve u mnogome predstavlja objašnjenja i dopune »historijskoj i kritičko-sistematskoj aksiološkoj raspravi« Filipovićevoj iz 1930. godine, kao i »članku« iz 1935, no ujedno isto tako i anticipativno imanentno uspostavlja temeljni filozofijski *novum* za izlaganja u tekstovima koji više ne bi mogli biti smatrani »novinskim člancima«, onima naime objavljenim 1941. i 1942. godine. U tom smislu s dalekosežnim značenjem, a s istim temeljnim intencijama i u još sažetijem obliku označena je »ideja humaniteta – u kojoj su sadržani svi kulturni ideali« kao »kulturna praksa«, inkludirajući dakle i pojam *praksis* (koji je također karakterističan filozofijski pojam zagrebačke filozofijske škole, plodotvoran u širokom spektru, a u početku 21. stoljeća izvorno zaboravljen ili samo jednostavno i jednostrano evociran). Cijeli taj kompleks pitanja u svezi je s postulativnim horizontom zahtjeva relacije *Teorija kulture i kulturna praksa* iz 1938, s jasnom i čvrstom tvrdnjom da »kultura nije epifenomen« nego manifestacija *ljudskog života*.³⁰ »Kulturni život je manifestacija ljudske egzistencije«. ³¹ Zato se i »narodi razlikuju međusobno kao kulturne skupine«, jer oni koegzistiraju, »jer oni i žive zajedno kao kulturne zajednice«. ³² Filipović je naime nastojao pri tome oko jezične i pojmovne jasnoće: mi možemo provesti, recimo, cijelu večer s nekim ugodno ili manje ugodno u *društvu*, ali živjeti s nekim u *zajednici* znači nešto posve drugo. Narodi su životne zajednice, a društvo može biti tamburaško ili pjevačko ili *societas virorum obscurorum*.

Navedenim distinkcijama respective determinacijama dakako nije iscrpljena filozofijska problematika Filipovićeve shvaćanja kulture, no mogli bismo ipak reći kako su kroz njih razaberive naznake čitavog niza drugih filozofijskih problema, dakle ne jedino i samo Filipovićeve poimanja kulture, o kojem se u ovom tekstu ipak govori primarno. Za *filozofiju kulture* naravno bitnom je odrednica kako se »prava kultura može razvijati samo u *slobodi* i neovisno o svim drugim silama i potrebama života« pa su stoga

³⁰ Dr. Vladimir Filipović, »Teorija kulture i kulturna praksa«, *Napredak*, Zagreb, 1938, str. 375. i 376. Časopis ili kalendar

³¹ Dr. Vladimir Filipović, »Na početku nove sezone Pučkog Sveučilišta«, *Alma Mater Croatica*, Zagreb, 1938, broj 2, str. 45.

³² Dr. Vladimir Filipović, »Teorija kulture i kulturna praksa«, *Napredak*, Zagreb, 1938, str. 376.

bezpredmetnim bile one teze koje su protiv Filipovićeveg nazora antitetički stavljale »slobodu«!? Koju, kakvu? – nije baš bilo jasno. Ili pak, suprotno, nisu opravdano u konfrontaciji ni oni »koji drže svaki kulturni oblik nužnom nadogradnjom nad drugim tvorevinama društvenog života«, tako da bi se on kretao »u okvirima materijalnih odnosa« te na taj način bio zavisao i funkcija »oblika biološke, ekonomske, odnosno političke životne sfere«. ³³ Filipović je naime bio decidan govoreći kako tvrdnjom o slobodi kulture »nismo ustvrdili da bi se kulturni sloj života imao odsjeći od svih drugih životnih komponenata, nego samo to da on uživa svoju autonomiju unutar općeg životnog kompleksa i da u tom autonomnom području ima svoju zakonitost i dinamiku – sloboda ne znači nevezanost s narodnim tlom i živom stvarnošću u kojoj se kulturni lik razvijak«. ³⁴ A to znači, naglašavao je Filipović, da je svagda »ideja slobode uzidana u temelje svakog pravog kulturnog nastojanja«, što dakako pretpostavlja suverenitet i slobodu naroda. Zato je Filipović i mogao upozoriti »kako važi ona poznata: da nauka (da znanost, filozofija – op. Z. P.) nema domovine, ali je učenjak ima«, ³⁵ što je uostalom pandan onoj danas isto tako, nadamo se, poznatoj kasnijoj tvrdnji Alberta Camusa u slavnoj njegovoj knjizi *L'Homme révolté (Pobunjeni čovjek)*, da naime i proletarijat ima neku domovinu.

Možda su Filipovićeve razmatranja o relaciji kulture i civilizacije sadržavala još stanovite crte optimizma kad je nastojao razložno se suprotstaviti onima koji »vide uzroke nazadovanja cjelokupne kulture na račun tehnike« jer smatra »da tehnika predstavlja uvijek samo sredstvo za svrhe« koje doduše leže izvan nje i mogu biti dobre i loše. Filipović naravno zna da je »naša egzistencija uvjetovana razvitkom suvremene tehnike«, ali nastoji otkloniti »novi jednostrani pogled na svijet i život« koji je izrastao »iz jednostranog promatranja« stvari, iz »ekskluzivno prirodonoaučnog gledanja« samo racionalističko-matematičko-kalkulatorski, tako da su »promatrači intenzivne tehničke ekspanzije našega doba razvili posebnu tehnicističku sliku svijeta i života«, biologističkog, fizikalističkog ili naprosto materijalističkog, gdje se »ideja humaniteta zamjenjuje bezobzirnomo voljom za moći«. ³⁶

³³ Dr. Vladimir Filipović, »Na početku nove sezone Pučkog Sveučilišta«, *Alma Mater Croatica*, Zagreb, 1938, broj 2, str. 44.

³⁴ Dr. Vladimir Filipović, op. cit., str. 44–45.

³⁵ Dr. Vladimir Filipović, sveučilišni docent, »Priroda i kultura«, *Hrvatski dnevnik*, Zagreb, 21. srpnja 1940, broj 1517, str. 12, stupac III. gore.

³⁶ Dr. Vladimir Filipović, sveučilišni docent, »Čovjek i tehnika«, *Hrvatski dnevnik*, Zagreb, 22. rujna 1940, broj 1580, str. 17.

Izvod Filipovićeve u skladu je s filozofijskom tradicijom neokantovske badenske škole uz neke komponente snažnijih crta filozofema koje čine ono što se nominira kao filozofija života (*Lebensphilosophie*), te njemu suvremenih, kako ih sam naziva, fenomenološko-antropoloških smjernica, dok se vlastiti optimizam njegove filozofije kulture, zapravo ideala s uvjerenjem, očituje u tezi kako se »u tehničkim tvorevinama ujedinjuje sfera ljudskih (duhovnih) svrha s prirodzakonskim mogućnostima«;³⁷ teza čijih će implikacija u drugoj polovici 20. stoljeća i sam Filipović postati svjestan. Ono pak u čemu je Filipovićeve filozofije kulture ostala povijesno relevantna – unatoč pomalo dvojbena, ali za svoje vrijeme i shvatljivog optimizma u odnosu na tehniku – kritički je stav spram racionalističkih dominacija, spram pretjerivanja s racionalističkim funkcionalizmom i simplifikacijskom nametljivošću »zdravog razuma«, u čemu je upravo i »kritička teorija« frankfurtske škole vidjela jednostranost i neodrživost, a neki kažu zapravo nedovršenost moderniteta racionalističkog prosvjetiteljstva. Filipovićeve stav i u tom pogledu bio je jasan, a njegova filozofija kulture ima iznenađujuće relevantan eho i početkom 21. stoljeća. Filipović konstatira: »Danas više nije aktuelan prosvjetiteljski kulturni ideal: 'čovjek znanja', nego čovjek prožet kulturnom voljom. Nova idealna ličnost treba da ima razvijenu volju, volju da se stavi i uvijek nanovo stavlja u službu kulture (vrednota) i narodne zajednice, a preko nje i čitavog čovječanstva. Veza s narodnom zajednicom i želja za što širim vrijednosnim horizontima predstavlja tip nove idealne ličnosti. – Zato i cilj pučkog prosvjeđivanja (i svakog prosvjeđivanja, naučavanja i školstva – op. Z. P.) nije čisto podavanje znanja koliko zajednička suradnja u stvaranju i obnavljanju kulture (... pri čemu) svaka prava i živa kultura mora biti nošena od zajednice... Tako će se onda stvoriti kulturna atmosfera u kojoj će biti moguć kulturni život i progres, a stvorit će se i novi čovjek koji će biti nosilac novog poretka«.³⁸ Pogrešno bi dakako bilo shvatiti Filipovićevo distanciranje spram racionalističkog ideala prosvjetiteljstva kao neku vrst iracionalizma jer iracionalist nije bio ni Filipovićeve profesor Bazala sa svojim *Metalogičkim korijenima filozofije*, kako je Bazala bilo prigovarano posve nepravedno. Distancirajući se spram težnje da nam ideal bude »čovjek znanja« (što dakako podrazumijeva i aktualne ambicije o »društvu znanja«) nije dakako Filipović štitio neznanje i neznanice, niti zagovarao »stvaralačke procese« iz neznanja; zazirao je doista od svakog

³⁷ Dr. Vladimir Filipović, op. cit., stupac II.

³⁸ Dr. Vladimir Filipović, »Na početku nove sezone Pučkog Sveučilišta«, *Alma Mater Croatica*, Zagreb, 1938, broj 2, str. 45, stupac II.

»društva neznanja« ukoliko bi to bio izraz pomanjkanja kulture. Ono do čega je Filipoviću bilo filozofijski najviše stalo sastoji se u zaključnoj tezi, o kojoj itekako treba dobro razmisliti, a koja glasi: »u kulturi i do kulture stoji sav napredak čovječanstva«. ³⁹

Ne bismo dobro razumjeli Filipovićevo filozofijsko poimanje kulture, koje ako i jest fenomenološka deskripcija, ukoliko ne bismo znali *respective* osvijestili da ono nije puka deskripcija, da nije tek deskripcija naprosto, makar ona bila i fenomenologijska. Punu filozofijsku dimenziju i poimanje filozofije kulture iznio je Filipović u raspravi koju na stanovit način čini njegov filozofijski *credo*, stanovito njegovo sažeto izlaganje svih ranije iskazanih teza, u kojem sada objašnjava, da tako kažemo, metafizičku pozadinu, ontologijsku podlogu. Ni ona, ta podloga i pozadina, nije bila nenazočna u ranijim tekstovima, no u ovdje već spominjanoj raspravi pod naslovom *Suvremeni nazori o svijetu i životu*, objavljenoj u *Hrvatskom kolu* 1941, ona je iskazana eksplicitno, kao što je naslov članka eksplicitan u značenju da Filipović filozofiju, govoreći teoretski o suvremenoj filozofiji, sasvim ozbiljno shvaća, dakle i definira kao »*nazor o svijetu i životu*«, te da ta »definicija« nije nikakva samo za potrebe školskog priručnika i širu publiku smišljena formulacija, kao što bi neki možda htjeli prigovarati što smo u početku citirali Filipovićevo *Logiku za srednje škole*.

U navedenoj raspravi Filipovićevo filozofija kulture dobiva izrazitije crte stanovite *Lebensphilosophie*, no i, uvjetno rečeno, ali ipak i *Existenzphilosophie*, pa čak i onoga što je već bilo na pomolu egzistencijalizma; jer, upozoravajući na okolnost kako »naša sadašnjica proživljava *krizu*, koja po opsegu i po dubini svojoj nadmašuje sve dosadanje«, Vladimir će Filipović postulirati potrebu da se »taj duhovni kaos i ideološka previranja« prebrodi u *orijentiranju spram onog novog* što u toj *krizi* »ima doći«. ⁴⁰ Stoga treba razabrati i jasno formulirati kakva je ta naša »slika svijeta i ocjena života«, što i nije drugo, nego »ono što nazivamo nazorom o (svijetu i) životu«, dakle filozofijom. Jer u tom »životnom nazoru izraženi su *smisao i vrijednost* koje čovjek životu pridaje. Životni je nazor *način na koji pojedinac (ili zajednica) shvaća i procjenjuje život oko sebe i u sebi i uređuje po tom prilike svoga života*. Životni je nazor tako *više nego teorijska predočba* o svijetu. On ne predstavlja samo sintezu *znanja*. Životni

³⁹ L. c.

⁴⁰ Dr. Vladimir Filipović, »Suvremeni nazori o svijetu i životu«, *Hrvatsko kolo*: Književno-naučni zbornik; Redovno izdanje Matice Hrvatske u godini obnove Nezavisne Države Hrvatske, Zagreb, 194., knjiga XXII, str. 174.

nazor kao izraz vrijednosne ocjene zabiljivosti, izrastao iz života, postaje osnovnim motivom u svim životnim akcijama. U njemu su sadržani ideali ljudski, a prema njima i po njima se u danim prilikama izgrađuju različiti oblici života«, pa i sam čovjek.⁴¹

Temeljem prethodnoga slijedi stoga da »centralni problem u svim životnim nazorima predstavlja problem čovjeka«. Dakle »osnovno je pitanje na koje se nadovezuju sva ostala: što je čovjek i kakva je njegova pozicija u svijetu?«, čime se dobiva mogućnost za uvid »u kojim tipičnim odgovorima nalazi taj problem svoja rješenja«. ⁴² Vlastito razumijevanje problematike započinje Filipović izlagati konstatacijom »Egzistencija čovjeka nesumnjivo je složena« i zatim eksplicira shvaćanje kojemu se priklanja. Riječ je o nečemu što je onima koji se bave filozofijom dobro poznat, uvjetno rečeno, »model« poimanja, ali kako je riječ o jednom od ključnih mjesta u orijentiranju jedne verzije moderne filozofije, koju Filipović prezentira kao i uvijek vrlo jasno, navest ćemo taj dio teksta ekstenzivno. Cijeli odlomak! Dakle:

»Egzistencija čovjekova nesumnjivo je složena. Ona je *višeslojno strukturirana*. Tako nitko ne može zanijekati da čovjek po jednom dijelu svoje egzistencije (svojim tijelom) pripada *materijalnom sloju svijeta* i kao takav podvrgnut svim onim zakonima fizičke prirode, kojima su podvrgnuta i sva druga tjelesa oko nas. – Ali on u prirodi pripada i onom sloju svijeta, kojem pripadaju i sva druga živa, organska bića. Kroz čovjeka prolaze i jednim dijelom njegove egzistencije upravljaju zakoni, koje biologija iznalazi da prožimaju svu ostalu animalnu prirodu. Čovjek tako pripada ne samo u materijalni sloj svijeta, nego eto jednim dijelom svoje egzistencije i u *animalni*. – Međutim ni u ovaj ne pripada konačno i bez ostatka, jer se u čovjeku odvija i samosvjesni život njegov. Taj *duševni ili psihički* život imade svoju posebnu zakonitost, koja niti se može svesti, niti se daje razumjeti po faktičnosti i zakonitosti animalne prirode njegove. Zakoni duševnog života svojevrsne su strukture, kao što je svojevrsne prirode i sam taj sloj stvarnosti. I eto tako čovjek nije samo materijalno i animalno, nego i *samosvjesno psihičko biće* i time njegova egzistencija prolazi kroz *tri sloja* svijeta, od kojih svaki imade svojevrsnu zakonitost, ukazujući time na svoju posebnost u sklopu kozmičke složenosti svijeta.

Međutim dublja analiza samog psihičkog života ljudskoga pokazuje i to, da i u njemu imade *dvovrsnih doživljaja*. Jedni, koji su (a) posve su-

⁴¹ Dr. Vladimir Filipović, op. cit., ad I, str. 175. – Kurziv naveden prema izvorniku. Spacionirane pojmove istaknuo Z. P.

⁴² Dr. Vladimir Filipović, op. cit., ad I, str. 176.

bjektivne prirode i ne mogu nikada drugačiji postati, a drugi koji uza sve to nose oznake duševnih procesa, koji su rođeni u jednoj svijesti, koja je u subjektu zatvorena, imaju na sebi (b) oznaku *objektivne* smislenosti. Po toj oznaci prelaze ovi doživljaji isključivi okvir subjektivne svijesti i predstavljaju nešto, što može biti izraženo kao objektivno – *duhovno*. Svaka ideja (na pr. ideja dobrote, pravde, časti, istine, plemenitosti itd.) ima u sebi *objektivni smisao*, na kome mogu svi subjekti jednako participirati.« pa se stoga »eto čovjekova egzistencija proteže kroz ova četiri sloja stvarnosti: *materijalni, animalni, duševni i duhovni*. Ne može se istrgnuti ni iz jednoga od njih i vezana je zakonima svih njih... Oko pitanja o značenju tih pojedinih slojeva svijeta za ostvarivanje *ljudskog lika* u kozmosu kreću se svi odgovori na kojima se osnivaju životni nazori ljudski.«⁴³

Nije potrebna neka naročita domišljatost uz poznavanje povijesti novije filozofije pa da se zna kako je Filipoviću, inače orijentiranom neokantovcu, ovdje bio u pitanju slojeva uzorom Nicolai Hartmann, te da bi zanimljivo bilo praviti usporedbe s nekim drugim autorima fenomenološke orijentacije (primjerice s Maxom Schelerom), pa i nekim drugim velikim misliocima starije, zapravo cjelokupne povijesti filozofije. Ali bi pogrešno bilo smatrati Filipovićeve stavove nekakvim eklekticismom. Naprotiv, u tome treba vidjeti Filipovićevo poznavanje problema i novih uvida u njih što se kod njega očituje kao spoznaja i uvjerenje. A to je naravno predmet mogućeg posebnog razmatranja i specijalne rasprave. No nama je ovdje ipak primarno stalo do toga da iz citiranog Filipovićeve fiksiranja svjetonazorne »metafizičke« pozadine razaberemo konzekvencije što ih navedeno slojevanje ima za *filozofiju kulture*.

Filipović pokazuje kako svi psihički doživljaji (ugode, sreće, tuge itd.) ukoliko su naprosto psihički, ostaju uvijek samo *subjektivni*, dok *psihičko* ukoliko se pojavljuje *kao duhovno* ima *objektivni smisao* te tako »sve kulturne tvorevine, počevši od *znanstvenih spoznaja*, pa sve do *umjetničkih ekspresija* predstavljaju *duhovne objektivacije subjektivnih duhovnih doživljaja*«. ⁴⁴ Otud je naime vidljivo zašto Filipović drži kako i *tehniku* možemo, a zapravo bismo i trebali razumijevati *kulturološki*, jer i *znanstvene spoznaje* pripadaju sferi kulture. Ali upravo u manifestacijama jednostranog poimanja znanosti odnosno svake spoznaje u moderno doba pri prevalenciji tehnicizma, scijentizma i apsolutiziranja instrumentalnog racionalizma pri

⁴³ Dr. Vladimir Filipović, op. cit., ad. I, str. 176–177. – Pojmovi u citatu *objektivno, objektivni smisao, duhovno* te *ljudski lik* pisani su kurzivom u izvorniku, a sve ostale riječi ovdje radi preglednosti kurzivirao Z. P.

⁴⁴ Dr. Vladimir Filipović, op. cit., ad. I, l. c. Kurzivi u citatu Z. P.

»racionaliziranju«, »kvantificiranju« i »scijentifikaciji« svega potrebno je jasno *diferencirati civilizacijske i kulturološke fenomene* da bismo uopće razlikovali o kakvom je načinu pristupa riječ – što dakako zavisi od filozofijske interpretacije, odnosno od različitih nazora na svijet i život. Za modernu epohu, Filipoviću tada početkom 40-ih godina 20. stoljeća suvremenih pogleda, on konstatira *tri tipična nazora*, odnosno tri grupacije svjetonazornih orijentacija, držeći da se sve ondašnje filozofijske struje mogu kategorizirati u temeljnim odrednicama (i konzekvencijama) kao (prvo) *naturalizam* odnosno *materijalizam*, zatim (drugo) kao *idealizam* i napokon, da bi se izbjegle teškoće i zablude prvih dvaju međusobno antitetičkih orijentacija, Filipović navodi, kao (treće), »posebni tip *humanističkog* životnog gledanja« koji na kraju sam označava kao *novi humanizam*.⁴⁵ Nas dakako ovdje ne zanimaju sve filozofijske implikacije ovog svrstavanja, no stalo nam je do konzekvencija koje se manifestiraju na području kulture, aksiološki.

Kao što egzistenciju čovjekovu prožimlju sva »četiri sloja stvarnosti: materijalni, biološko-animalni, duševni i duhovni«, tako je to i s obzirom na cjelinu kulture koja je djelo čovjekovo, a ne djelo prirode. Primjerice, kultura ima nositelje svojih vrednota u materijalnoj ili biološkoj sferi kao što su slike fizičko-materijalne stvari (*das Ding*) slikarstva, kipovi od kamena, bronce, drveta i gipsa u kiparstvu i zgrade u graditeljstvu, tj. arhitekturi, te kao što su im u kazalištu protagonisti živi ljudi, govorena riječ, u glazbi primjerice pjevači. Međutim kultura ipak zbiljski opstoji samo u ozbiljenju i ostvarenju idealnih vrednota, jedino u duhovnoj sferi; doduše uvijek subjektivno, ali pri tome uistinu jedino autentično kao objektivni odnosno objektivirani duh. Filipović je i pri tome vrlo decidan, i vrlo jasan: »Čovjek, u zadatku svome, da spaja svijet materijalni i duhovni, ostvaruje u kozmosu posebnu jednu kreaciju – kreaciju kulture – po kojoj on postaje od animalnog individuuma čovjek, a duh od nestvarne mogućnosti – stvarnost«. ⁴⁶ Upravo stoga što je kultura mjesto i horizont čovjekova, ljudskog svijeta Filipović odbija, odbacuje odnosno kritički otklanja sve naturalističke respective materijalističke filozofijske koncepcije, jer u njih »ne mogu ući vrednote kao stvaralački regulativi života«. ⁴⁷ Zašto? Zato jer »svi nazori o čovjeku, sve od onih koji su proizašli iz *prirodnaučnog gledanja* na svijet i na prilike u njemu, pa sve do onih koji su izašli iz *novih narodno-ekonomskih promatranja* čovjeka i njegove uloge u svijetu, vide u čovjeku samo

⁴⁵ Dr. Vladimir Filipović, op. cit., ad. I. i ad. II, str. 178–182. Završno str. 184.

⁴⁶ Dr. Vladimir Filipović, op. cit., ad. I, str. 178.

⁴⁷ Dr. Vladimir Filipović, op. cit., ad. II, str. 179.

jednu varijantu, jedan specifični lik sveukupnog materijalnog odnosno prirodnog događanja koje se vrši po neminovnim, nepromjenjivim i vječnim zakonima prirode odnosno materijalne subjektivne zbilje«,⁴⁸ gdje je kultura samo »nadgradnja«, tj. funkcionalno zavisana *epifenomen* i gdje »vrednotâ kao idealnih determinanata svega onoga što nazivamo kulturnim stvaranjem – zapravo – i nema«. Za naturalističko-materijalističke nazore, upozorava Filipović, »vrednote su subjektivne, fantastične tvorevine, kojima u realnosti ništa ne odgovara. One su *fikcije* u koje čovjek ili nehotice zamata svoje prirodne (materijalne – op. Z.P.) težnje, ili hotice iza njih prikriva svoje animalne instinkte«. Zato Filipović sve takve »naturalističke« filozofijske koncepcije u kojima »ne egzistira ili ne može egzistirati sloj duha (smisla i vrednota)« kritički osporava budući da u konzekvencijama svagda »nužno zastupaju *vrijednosni fikcionalizam* odnosno *nihilizam*«. ⁴⁹

Analognim izvodom kritički karakterizira *idealizam* kao »tip životnog nazora, koji nasuprot naturalizmu vidi ovaj svijet organiziran na umnome redu, koji je izražen i odražen u čistoj ideji...« tako da je »čitav svijet smislom prožet« pa Filipović kao klasičnog predstavnika tog tipa citira Hegela: »Sve što je umno je zazbiljno, a sve zazbiljno je umno.« Ali uz to slijedi odmah Filipovićeveva kritička objecka kako je čovjek »u slici idealizma beskrvno *sredstvo*, medij preko kojega se ostvaruje svijet ideja u zazbiljnosti«; a čovjek nije stvaralačka osoba, možda čak ni osobnost »jer je, uklopljen u nuždu idealnog reda i kao takav samo jedna etapa kozmičkog zbivanja... Čovjek je sredstvo ideje. On ostvaruje imanentnu nuždu kozmičkog zbivanja, a svijest o njegovoj ličnoj (osobnoj – op. Z. P.) važnosti i ulozu u tom događaju je jednako tako *iluzija*«⁵⁰ kao što je to slučaj kod naturalističkih odnosno materijalističkih nazora. Ta se iluzija i mistifikacija u idealističkim naziranjima, kakvo je ovdje na djelu – recimo to, kad je već citiran Hegel – javlja kao »lukavstvo duha«.

Na temelju izloženog antitetičkog odnosa svih filozofema idealizma i naturalizma (*respective* materijalizma) Filipović izvodi *conclusio* kako se »ni u jednom (od ovdje navedena dva tipa filozofije) ne iscrpljuje cijela *egzistencija čovjeka*«. Filipović se zalaže za *t r e ć i* u kojem je čovjek podjednako materijalna »*priroda* i u isti mah *ostvarivalac duha* kao novog kozmičkog principa u prirodi. On realizira duh i time idealizira materiju. Na toj

⁴⁸ Dr. Vladimir Filipović, op. cit., ad. II, str. 178.

⁴⁹ Dr. Vladimir Filipović, op. cit., ad. II, str. 179.

⁵⁰ Dr. Vladimir Filipović, op. cit., ad. II, str. 180. Kurzivi u citatima Z. P.

granici svjetova ima on, čini se, svoj *kozmički zadatak* u tome što ostvaruje – čovječnost«, a što je zapravo »smisao njegove egzistencije«. ⁵¹

S obzirom na tematiziranje problema kulture ne smije se zaboraviti kako Filipović razvija svoju misao u doba i u vremenu aktualne povijesne, ali osviještene *krize* zapadnjačke kulture i filozofije 20. stoljeća. Stoga baš iz filozofijskog horizonta upozorava: »bavili se mi ma bilo kojim pitanjima svijeta i života, ono svedeno na osnove svoje mora dotaći problematiku životnih nazora«, pa baš »zato – ističe Filipović – niti je svejedno, niti nevažno koliko *za život pojedinca* toliko *za život zajednice*, kome će se nazoru prikloniti i iz kojeg će crpsti upute i snage za akcije svoga života«. ⁵² Otud u životnim i povijesnim krizama »traganje za novim normama, za novim idealima, za novim vrednotama«, što je zapravo traženje »izlaza iz kaosa« pri čemu je Filipović osobno prihvatio i zauzeo načelno, a za vrijeme i mjesto, za geopolitički prostor, uostalom i za njegova vlastita uvjerenja u cjelini, pa stoga i njegovu *filozofiju kulture*, vrlo karakteristično stajalište: »Sve krize ljudskog života su samo duhovne krize, ideološke krize, pa i onda, kada se manifestiraju u materijalnim nedaćama... Sve revolucije su u osnovama duhovne revolucije...«. ⁵³ Bilo je to stajalište s vrlo konkretnim konzekvencijama »za teoriju kulture i kulturnu praksu«, koje poslije 1945. godine, nisu prošle, a ni ostale bez osjetnih, danas malo kome još poznatih i »shvatljivih« vrlo konkretnih posljedica. Bile su to naime tvrdnje kako se »baš na tom pitanju lome u t e o r i j i sva nastojanja da se brani naturalizam i materijalizam, jer on konzekventno domišljen vodi nužno do naučavanja o principu sile kao prvom i posljednjem argumentu u svim akcijama života. U p r a k s i pak proveden očitovao bi se on kao *barbarstvo* i značio *negaciju čovječnosti i kulture*«. ⁵⁴ Što se u Hrvatskoj povijesnozbiljski zapravo i dogodilo.

Iz navedenog mjesta Filipovićeva barem su donekle razaberive anticipacije za mnoge nevolje i nedaće i europske i hrvatske povijesne dionice zbilje druge polovice 20. stoljeća. Posebno se to tiče upravo prostora jezične sfere u kojoj je Vladimir Filipović izlagao svoje misli. Što se za te anticipacije »nije znalo« i što ih se poslije Drugog svjetskog rata nije uvažavalo,

⁵¹ Dr. Vladimir Filipović, op. cit., ad. II, str. 181–182.

⁵² Dr. Vladimir Filipović, op. cit., ad. III, str. 182. Kurzivi u citatu Z. P.

⁵³ Dr. Vladimir Filipović, op. cit., ad. III, str. 183.

⁵⁴ Dr. Vladimir Filipović, op. cit., ad. III, str. 183. Spacionirano i kurzivirano pisane riječi u citatu istaknuo Z. P.

proizlazilo je iz puke činjenice da se nisu čitali ni poznavali, pa da čak ni fizički nisu bili dostupni rani Filipovićeви tekstovi, te stoga što se ni kasnije za njegova života, no ni početkom dvadeset prvog stoljeća, nisu povele relevantne javne, »pismene i usmene« debate o aspektima održivosti odnosno eventualno neodrživosti glavnih, najrelevantnijih Filipovićeвиh teza što ih je promovirala upravo njegova filozofije kulture.

Ukoliko sad u historiografskoj vizuri početkom 21. stoljeća obnavljamo i dopunjujemo razmatranja o *ideji humaniteta i filozofiji kulture* našeg profesora Vladimira Filipovića, utoliko smjeramo upravo na početnu nakanu ovog izlaganja: upozoriti na *svremenost i aktualnost* Filipovićeвиh teza kako u vrijeme njihova oblikovanja i objavljivanja tako i danas.⁵⁵ Citiramo doslovce odlomak iz rasprave *Suvremeni nazori o svijetu i životu*:

»U čitavom povijesnom, a to će reći *kulturnom razvitku* čovječanstva, opaža se težnja za sve boljim i potpunijim ostvarenjem *ideje humaniteta* oko koje su sabrani i u koje su uklopljeni svi vrijedni ideali ljudski...«, što konkretno znači da »samo onoliko svatko vrijedi kao čovjek, koliko je više kulture u sebi ostvario i u svijet unio. Po ostvarenju ideje čovječnosti prosuđuju se ljudi, narodi, povijesna razdoblja i cijelo čovječanstvo. – Nikad se pak u životu ta spoznaja jasnije ne uviđa, nego na raspadanjima i krizama preživjelih epoha. Na rasulu preživjelih nazora, u danima dekadanse i vrijednosnog nihilizma, najjasnije se i najintenzivnije doživljava traženje i čežnja za dolaskom jednog vrijednijeg stvaralačkog doba. A stvaralaštvo može biti nošeno samo ljubavlju i idealizmom (tj. razboritim idealima – op. Z. P.). Samo u ljubavi se stvara, u ljubavi prema onome što je vrijedno, i sa vjerom da se to može ostvariti. Samo optimista i idealista može biti stvaralac.«⁵⁶

Bilo je to filozofijsko uvjerenje, *credo* Vladimira Filipovića u kojem nije teško prepoznati eho onoga što je Max Scheler nazvao *ordo amoris*, jer je Filipović itekako znao cijeniti i uvažavati značenje što ga je u euroatlansku hemisferu zapadnjačke filozofije donio naslov *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik* (1916), pa i kasnije neke Schelerove za povijest filozofije važne rasprave. Filipović je tom uvidu dodao još i sta-

⁵⁵ Vidjeti ovdje uvodno, prvo poglavlje ovog izlaganja. Također usporediti Zlatko Posavac, »Ideja humaniteta kao temelj nazora o svijetu i životu«, ogled »u povodu 65. godišnjice života Vladimira Filipovića«, *Hrvatski tjednik*, »novine za kulturna i društvena pitanja«, naklada Matice hrvatske, Zagreb 30. srpnja 1971, godište I, broj 16, str. 10–11.

⁵⁶ Dr. Vladimir Filipović, »Suvremeni nazori o svijetu i životu«, *Hrvatsko kolo*: Književno-naučni zbornik, Redovno izdanje Matice Hrvatske u godini obnove Nezavisne Države Hrvatske, Tisak 'Tipografija', knjiga XXII, Zagreb 1941, poglavlje III, str. 184.

novitu crtu vlastitog inovativnog optimizma, premda je itekako dobro znao – s jasnim kritičkim stavom spram Schopenhauera – da ovaj naš svijet doista nije baš najbolji od svih mogućih svjetova.

Glavno i ključno mjesto, a na stanovit način i zaključno mjesto za cjelovitost i zaokruženost Filipovićeve filozofije kulture s intenzivnim i ekstenzivnim zahvatom u tematiku trebala je biti knjiga *Čovjek i kultura*, od čega mi poznajemo tek »odlomak poglavlja o *Problemima kulturne morfologije*« što ga je Filipović objavio pod naslovom *Sudbina kulturnog života* 1942. godine u *Nastavnom vjesniku*, dakle u istoj publikaciji u kojoj je ugledala svjetlo jedna od najvažnijih ranih Filipovićevih rasprava. Premda je dakle riječ tek o jednom fragmentu, tekst predstavlja vrlo jasno profiliranje Filipovićeve stajališta po kojemu se »problem kulture« javlja kao epohalna tema u vrijeme »kada se sve jače počela doživljavati kriza čovjekove egzistencije na svim područjima«, u vrijeme »hipertrofije pojedinih područja života«, kao što je primjerice najočitijim bio upravo »razvitak civilizacije (tehnike) na uštrb kulture (kao vrijednosnog upravljanja stvaralaštva čovjekovog)«, tako da je upravo »vrijednosni problem... postao jedan od temeljnih i centralnih problema današnjice« jer se sve zajedno »nametnulo našem vremenu kao najaktualniji problem – problem o smislu i zadacima ljudskog života«. ⁵⁷

Evidentno se Filipović upire na ishodište svog rada i naglašeno iznova aktualizira tematiku aksiologije, ali ju sada mnogo jasnije i određenije tematizira kao *problem povijesti*: »Problem sudbine kulturnog života sastoji se u pitanju kako nastaje, kako se razvija i kako nestaje opći kulturni lik stanovite zajednice. Uočujući pojedinačne kulturne likove otkrivamo sliku povijesnog pokretanja kulturnog života uopće i tako dobivamo *povijest razvoja objektivnog duha*«. ⁵⁸ Otvarajući eksplicite problemski horizont povijesti Filipović izriče jednu važnu, zapravo bitnu spoznaju: »*Povijest i kultura idu zajedno; gdje nestaje kulture, prestaje povijest.*« ⁵⁹ Riječ je naime o bitnom uvidu, o identičnoj naime spoznaji koju će, ali znatno poslije Filipovića, parafrazirati te gotovo do boli radikalizirati Adorno: »gdje nema tradicije nastupa neljudsko«.

⁵⁷ Dr. Vladimir Filipović, »Sudbina kulturnog života: Problemi kulturne morfologije«, *Nastavni vjesnik*, Zagreb 1942. (oznaka u zaglavlju časopisa zapravo doslovce glasi svi-banj-lipanj 1941–1942), str. 329.

⁵⁸ Dr. Vladimir Filipović, »Sudbina kulturnog života«, *Nastavni vjesnik*, Zagreb, 1942, str. 331.

⁵⁹ Dr. Vladimir Filipović, op. cit., str. 337.

Usputno je zanimljivo notirati kako za Filipovića u pogledu »sudbine kulturnog života« »metafizički idealisti i metafizički materijalisti... (paradigmatički) Hegel i Marx, govoreći o kulturnom razvoju stoje zapravo na istoj kulturno-morfološkoj liniji iako njihova izvođenja idu sa sasvim različitim pozicijama«. Zato ih ovdje Filipović svrstava u isti tip »kulturno povijesnog optimizma, jer u povijesnom toku čovječanstva vide neminovni uspon...«, permanentni progres, nasuprot kojih »predstavljaju Spengler i slične koncepcije (Machiavelli, Burckhardt, Schopenhauer) tip pesimističkih teorija«. ⁶⁰

U povijesnoj mijeni kulture Filipović odbija biološki, organicističke analogije jer »većinom kriza i propast kulture stanovitog kulturnog lika ne znači da je on po svojoj dinamici duha morao nužno nestati i dati mjesto novom tipu kulturnog života; ne znači da je on nužno usahnuo, kao što usahne biljka« jer »propadanje stanovitog kulturnog života ne mora biti znak njegove starosti i životne nemoći« budući da su »često kulture propadale iz posve izvankulturnih, izvanjskih uzroka«. Međutim ipak »biva doduše kadgod, da kulturni život zajednice usahne, makar da prividno živi. On tek prividno zadrži oblik kulturnog života – zapravo samo izvanjsku formu – a izgubi unutrašnji svoj sadržaj (vrijednost). Te pojave predstavljaju pad kulture na stupanj civilizacij« ⁶¹ jer »kulturni tok, naime – po Filipoviću – nije drugo nego vremensko ostvarivanje nadvremenskih ideala i ovisi od mogućnosti snage kulturne volje čovjekove. Pa ako hoćemo govoriti o fatalnoj nuždi (ergo sudbini – op. Z. P.), onda se taj fatum može odnositi samo na *uvjete* kulturnog života, a ne na kulturni život sâm«. ⁶²

O sudbini pak rukopisa odnosno knjige Filipovićeve *Čovjek i kultura* nije nam poznato ništa detaljnije; ne znamo ni to nije li možda djelo u rukopisu bilo već doručeno predano za tisak pa je u metežu završetka Drugog svjetskog rata naprosto nestalo, ne imajući sreće u nesreći ni toliko kao Kombol kojemu je njegovo kapitalno djelo *Povijest hrvatske književnosti do preporoda* srećom iz tiska izišlo još za vrijeme zadnjih dana postojanja Nezavisne Države Hrvatske, nakon čega su poslije »oslobođenja Zagreba« »oslobodioci« uništili čitavu nakladu, tako da nam djelo ostade sačuvano samo u rijetkim dragocjenim primjercima, koji su kasnije, tek nakon dva desetljeća, omogućili drugo izdanje; to nam je drugo izdanje bilo praktički zapravo uporabno jedino dostupno. Nije poznato je li sam Filipović spo-

⁶⁰ Dr. Vladimir Filipović, op. cit., str. 333–334.

⁶¹ Dr. Vladimir Filipović, op. cit., str. 336.

⁶² Dr. Vladimir Filipović, op. cit., str. 339.

minjao sudbinu rukopisa, niti je li netko iz bliže okoline znao ili govorio o tome (npr. Kruno Krstić). Bilo je naime tada nekih filozofijskih rukopisa priređenih za tisak, poput Kombolove knjige, a da poslije nikada nažalost nisu publicirani (primjerice Harapinova *Povijest filozofije*). Ništa od svega toga?! U svakom slučaju kad se u ediciji Male knjižnice Matice hrvatske pojavio 1944. nevelik zbornik pod naslovom *Čovjek i tehnika*, što ga je priredio Vladimir Filipović i popratio vlastitim tekstom *Smisao i vrijednost tehnike*, možemo reći da je historiografski to bilo tad zadnje tiskom objavljeno razmatranje u formiranju Filipovićeve *filozofije kulture*, premda je taj završni tekst prve faze Filipovićeve javnog djelovanja objavljen začudo s naznakom »iz filozofije života«.

6.

Premda neposredno po svršetku Drugog svjetskog rata nastaje i za Filipovića stanoviti ovdje već spominjani povijesni biobibliografski hijatus, jedno prazno vrijeme u kojem Filipović nije publicirao ništa, a i s onim što je nakon stanovitog nekog vremena počelo ulaziti u tisak imao je neprilika (kao što je to bio slučaj, znamo, s već spomenutom interpretacijom Descartesa ili Marulića), to ipak Filipović ni u drugoj fazi svog djelovanja nije odustajao od ranijih vlastitih pozicija. Vidljivo je to postalo nakon desetljeća i pol iz jednog »interviewa« za novinski tjednik *Telegram* 1961. godine pod naslovom *Filozofija i problem budućnosti čovjeka*, a zatim – što bijaše povijesno-vremenski vrlo signifikantno – u časopisu *Kolo* Matice hrvatske ni prije ni kasnije nego baš 1968. godine kad Filipović objavljuje, ranije smo već upozorili, razmatranje pod eksplicitnim naslovom *Zadaci filozofije kulture danas*. Konceptiju svoje filozofije Filipović dakle obnavlja upravo ponovno u turbulentnom povijesnom trenutku: ona je živa i ona kao *filozofija kulture* ostaje hrvatska filozofijska baština, bitna dionica novije povijesti hrvatske filozofije.

Kronologijski raniji novinski »filozofijski solilokvij«, kako su Filipovićeve razmatranja pod naslovom *Filozofija i problem budućnosti čovječanstva* novinarski nominirana pri objavljivanju, nije bio neko zauzimanje poze profetizma *ex post*, a dakako nije bio također nekakvo horoskopsko i astrološko predviđanje. Filipovićev »solilokvij« ozbiljan je tekst njegova filozofiranja u kojem se on nadovezuje na nužna traženja rješenja za krizu zapadnjačkog svijeta prve polovice 20. stoljeća što se u intenzivnoj formi manifestirala izbijanjem Prvog svjetskog rata, a nastupila u Hrvatskoj već

1910, u Njemačkoj 1918, a u svjetskim razmjerima 1929. godine. No zašto »filozofijski solilokvij«? Pa Filipović je dobro znao, kao što mi znademo danas, da u Hrvatskoj u godini objavljivanja tog teksta nikakav dijalog nije moguć. Primjer za tu činjenicu čini na planu estetike već spomenuta dogma »umjetnost je subjektivni odraz objektivne stvarnosti«. Loše se naime proveo svatko tko se usudio zastupati tezu da umjetnost nije *odraz* nego *izraz*, ekspresija... Prva paradigma bio je hrvatski književnik Vladan Desnica, koji je ujedno bio i (prvi) prevoditelj B. Crocea u Hrvatskoj. A Filipović je i u estetici i u noetici bio žestoki protivnik tzv. *Abbildungstheorie*.

Filipović dakle početkom 60-ih godina 20. stoljeća nastavlja ideje svoje *filozofije kulture* ustrajući na temeljnim distinkcijama *civilizacije* i *kulture*, ustrajući čak i u svojem filozofijskom optimizmu, ali sad ipak ne bez osjećanja nekih tamnih sjena i povijesno bitnih konstatacija kolega na katedri, te sudbine vlastitog naroda kojem pripada. Ne bez novih povijesno-zbiljskih, i »empirijskih« i filozofijskih uvida, očito kako na temelju osobnog, biografskog iskustva, vlastitog i svojih bližnjih, no također i generalno povijesno-epohalnog iskustva. Moguće je stoga i potrebno vremensku dionicu poslije Drugog svjetskog rata nazvati pripadnom »drugoj fazi« Filipovićeve filozofiranja, što ona s obzirom na biografsko i historiografsko vrijeme, i kronološki, no i u preokupacijama doista jest; svagda uz obvezno respektiranje već spomenutog hijatusa javnog djelovanja, kako biografski subjektivnog, tako i historijski objektivnog, neke vrsti zastoja i onda stanovitog preusmjerenja u publiciranju. (Ovdje je ponovno potrebno upozoriti na bilješku 2, koja se ni biografski ni historiografski ne može i ne smije mimoilaziti.) Ali Filipovićeve filozofijski temeljna orijentacija i koncepcija ostaje svagda istog usmjerenja. S tom razlikom ipak što su neke crte i misli, uvjetno dakako govoreći, prve faze, što bismo ih mogli označiti kao tek samo *sjene sumnje* iz 30-ih godina i vremena Drugog svjetskog rata, sada postale mnogo realnije i tvrđe, *zabrinjavajuće tamne sjene povijesne zbilje*. Filozofijska opservacija, kojom je to u duhu uvijek istog tipa filozofije kulture u drugoj fazi Filipovićeve javnog istupanja bilo izrečeno, svodi se na konstataciju kako je povijesno došlo do prevalencije civilizacije nad kulturom, tako da s obzirom na »civilizaciju, odnosno tehniku, danas mnogo zaostaje razvoj kulture«. ⁶³ Bio je to naravno stanoviti filozofijski »eufemizam« jer svršetak Drugog svjetskog rata bijaše, nažalost, naročito u Hrvatskoj, vrijeme s ta-

⁶³ Dr. Vladimir Filipović, »Filozofija i problem budućnosti čovječanstva«, s oznakom *Filozofijski solilokvij*, tjedne novine *Telegram*, Zagreb, 1961, broj 54, str. 4, stupac 5.

kođer mnogo civilizacijskih insuficijencija, razaranja tradicionalnih visokih civilizacijskih postignuća. U nekim aspektima doista tragičnih do upravo biblijskih razmjera. Pa ukoliko se nužno uvaži da Filipović nije mijenjao svoje definiranje razlika između civilizacije i kulture, moguće je ipak znati o čemu je riječ, kakva je bila povijesna zbilja i što su bili aktualni problemi. Citirajmo, doslovce, kako ne bi o tome bilo dvojbe: »I tekovine civilizacije i tekovine kulture nastale su stvaralačkom snagom ljudskom. Ali dok *civilizacijom* nazivamo sva ona ostvarenja čovjekova kojima on sebi olakšava životnu borbu, *kulturom* nazivamo sva ona dobra u kojima čovjek ostvaruje samostalne svoje vrednote. Evo nekoliko primjera! Civilizatorske su tekovine jednako sva odjevna i ogrijevna sredstva, sredstva prometa i obavještanja – ukratko sve ono što čovjeku pomaže da se održi i unapređuje uvjete života. U kulturnim se pak dobrima ostvaruju vrednote, odnosno ciljevi čovjekova života. Kulturna su dobra: slike, kipovi, pjesme, romani, simfonije i dr. kao *estetska dobra*; plemenitost, dobrota, pravednost, istinoljubivost, humanost i dr. kao *etička dobra* itd., itd... Kulturna su dobra sama sebi svrhom, a tekovine civilizacije leže izvan njih.«⁶⁴

Većih razlika spram ranijih izlaganja u filozofiji kulture zapravo nema, jer jači akcenti u to vrijeme naglašenog interesa za *filozofiju povijesti* (Filipović o tim problemima uporno, nije slučajno, koristi nominaciju *filozofiju povijesti*) kao i za filozofijsku odnosno fenomenologijsku *antropologiju* imaju svoj kontinuitet iz Filipovićeve prve faze. Jedino što će iz razumljivih razloga stanovitih oscilacija biti u deskripciji kulture jer u to doba nije bilo preporučljivo kulturu i *filozofiju kulture* vidjeti kao *sferu duha* odnosno kao *filozofiju objektivnog duha* respective objektiviranog duha. Nova je ipak bila eksplicitna konstatacija o »zastoju razvitka kulture«, te uz tu konstataciju važno, za povijesno mjesto i vrijeme izričaja stanovito uspostavljanje nečeg što je zvučalo kao u Kantovu smislu »maksima« i na tragu neokantovskog usmjerenja bilo stanovitim Filipovićeve »kategoričkim imperativom« epohe odnosno »kategoričkim imperativom« spram vremena repetitive i perpetuiranja »modernizama«: »Nesrazmjer napretka civilizacije i nazadovanje kulture treba otkloniti!«⁶⁵

Tiskovno je stoga trebala umirujuće djelovati krupnim slovima u podnaslov cijelog članka istaknuta teza: »Tehničke tekovine mogu biti korisno upotrebljene ili zloupotrebene. Odluka o toj alternativni ne leži na području

⁶⁴ Dr. Vladimir Filipović, op. cit., str. 4, stupac 3–4.

⁶⁵ Dr. Vladimir Filipović, op. cit., str. 4, stupac 5.

tehnike, nego u sferi i savjesti čovjeka, a to je upravo područje kulture.« No nije li to bilo baš ono što je već u »prvoj fazi« Filipović za mnoge filozofijske pravce sâm nazvao – *iluzionizmom*? Jer ako je o čovjeku načelno riječ, ostaje uz momenat »odlučivanja« otvoreno konkretno povijesno-filozofijsko pitanje: Gdje, kada, koji, kakav čovjek? Dakako, i tu Filipović ustrajno ističe *ideju humaniteta*, no to je ipak poseban kompleks pitanja i otvorenih problema, a ovaj tekst nije zamišljen kao mjesto za *kritički osvrt* na cjelokupni Filipovićev filozofijski opus, na sve aspekte njegovih nazora i napora, jer nam je sada i ovdje primarno stalo do *prikaza*, do upoznavanja i razumijevanja temeljnih Filipovićevih misli o filozofiji kulture, i filozofije kao takve, jer tek na temelju sadržajnog poznavanja polaznog stanovišta, primarnog njegova učenja i njegovih vlastitih izlaganja postaje moguće započeti povijesno i filozofijski nezaobilazni kritički pa, ukoliko bi bilo potrebno, i polemički dijalog s Filipovićevom filozofijom u sklopu hrvatske i cjelokupne zapadnjačke euroatlanske povijesti filozofije.

Potrebno je naime znati pročitati, pažljivo čitati jednostavne Filipovićeve tekstove, jer se čitanju i razumijevanju – iako jednostavnih – Filipovićevih tekstova nije posvećivala ni dostatna, ali ni dolična pažnja. Tako i naslovnu oznaku »Filozofijski solilokvij« treba pročitati s razumijevanjem budući da rješenja i problemi o kojima je govorio ne bijahu baš neke dramatične inovacije, ali je važno i vrijedno znati nešto više o njima i prepoznati kako su izrečene na takozvanom »zapadnom Balkanu« i, bolje rečeno, (kako bi neki htjeli) na »Randgebietu« europskog geopolitičkog prostora i povijesnog vremena, u Zagrebu kao metropoli Hrvatske, u sredini gdje neočekivano nasilno i tragično uvišestručeno iznenada »zaostaje razvoj kulture«, a gdje dominira teror »ideologije optimizma« čime je postao uzdrman i upitan svaki postulat optimizma, svaki osobni optimizam, pa i Filipovićev. Stoga Filipovićevu vlastitu poziciju »idealizma« počinje prožimati skepsa, pri čemu je osobno uvjerenje Filipovićevo do kraja ostalo sažeto na princip, čak i u privatnim razgovorima: skepsa, pa ukoliko treba ironija i čak sarkazam, da; nihilizam nikad! O problemima što ih je Filipović iznosio tada, poslije ovdje registriranog biografskog i povijesnog hijatusa, još se u Hrvatskoj nisu tijekom »olovnih godina« *pod terorom optimizma* obnovljeno javno vodile debate, dijalozi i polemike, nego se tek tu i tamo javljao po koji »solilokvij«, što je bio tada u Hrvatskoj početno za filozofiju i Filipovićev članak u *Telegramu*. Iz tog horizonta naime valja razumjeti, pa onda interpretirati filozofijske intencije, no i zasluge Vladimira Filipovića. Njegovu misao treba vidjeti, kako ju se ne bi pogrešno shvatilo i procijenilo,

kao osebujnu njegovu osobnu zamisao i konzekventnu provedbu *filozofije kulture*. Filipović ne želi odustati od nje, ne želi ju ni nominalno zatajiti, tako da ju on izričito aktivira za nove povijesne situacije i za nove događaje povijesne zbilje. Pa koliko god u Filipovićevoj koncepciji filozofije ima ozbiljnih otvorenih i neriješenih problema, u njima ponovno treba vidjeti *eho velike tradicije povijesti hrvatske filozofije, starije i novije*, što ih aktivira Filipovićevo misao za njemu povijesnu suvremenost i aktualnost, ali kojih smislene odzvuke treba čuti ne samo kao eho nečeg minulog nego upravo iz tzv. »povijesne distance« možda i bolje razumjeti kao aktualne i na početku 21. stoljeća.

Naime svoje stajalište u koordinatama i perzistenciji vlastite pozicije izlaže Filipović vrlo izoštrano burne 1968. godine, čemu dakako treba kao burne pribrojiti nekoliko ranijih i nekoliko kasnijih godina. Već je tad nekoliko godina u Zagrebu izlazio filozofski časopis *Praxis* u kojemu je surađivao i Filipović. Godina 1968. burna je u europskim i svjetskim razmjerima, no dodatno je burna – već je ovdje upozoreno – i možda još burnija u Hrvatskoj, ali na drugačiji način; osim studentskih nemira održan je baš te godine i *prvi buran* – simpozij *o hrvatskoj filozofiji u prošlosti i sadašnjosti*, u vremenu dakle kada se između ostalog zbio raskol i konfrontacija u Hrvatskom filozofskom društvu, iza čega će ubrzo slijediti znamenita i tragična 1971. godina »hrvatskog proljeća« i još jedne hrvatske katastrofe.⁶⁶

Filipovićevo je nastup 1968. paralelan zauzimanju za hrvatsku filozofijsku baštinu, načelno svjetonazorno, tako reći, deklarativan u izlaganju pod naslovom *Zadaci filozofije kulture danas*, jasno već naslovom dajući do znanja kako mu je stalo upravo do filozofije kao *filozofije kulture*, dakle kao mogućeg i evidentno, po njegovu uvjerenju, nezaobilaznog, po karakteru i problemima aktualnog filozofijskog horizonta. U svijetu, u Europi, pa i u Hrvatskoj poznati su tada mnogi kako filozofi, tako i filozofijski naslovi s drugačijim ishodištima i misaonim stanovištima, često spram Filipovićeovih pogleda različiti i zapravo spram njegovih konfrontirani, a od njega, barem ne javno, nisu kao suprotni njegovim pogledima ni komentirani, premda bi stupidna bila i sama pomisao da ih nije poznavao. Ali Filipović – a evidentno točnu dijagnostiku epohe nije mu moguće poricati – piše s punim uvjerenjem da filozofijsko-kritički govori »u doba *opće svjetske krize* i političkog i

⁶⁶ Kao dokument o simpoziju *Hrvatska filozofija u prošlosti i sadašnjosti* vidjeti tekstove sabrane u *Zbornik 1968*, u ediciji Hrvatskoga filozofskog društva, Biblioteka Filozofska istraživanja, knjiga 57, Zagreb, 1992, priredio, *Uvod* (str. 7–31) i *Predgovor* (1970, str. 41–45) napisao Zlatko Posavac.

gospodarskog (tj. »ekonomskog« op. Z. P.) i društvenog života, u doba ogromnog napretka tehnike i po njoj industrijalizacije, kolektivizacije i tendencije za izvanjskom prakticističkom racionalizacijom cjelokupnog življenja, u doba *kada kompjutori pomalo zamjenjuju ljudski mozak (ali i srce!)*, kada su profit i biznis ili standard postale najviše vrednote težnjâ ljudskih zajednicâ, u doba prevladavanja intransigentnih dogmatskih pragmatističkih ideologija nad *pokušajem harmonizacije humanih ljudskih ideala...«*. Ukratko, to je »doba *prevalencije civilizacije nad kulturom*« s prevalencijom »koristoljubivosti kao *očitom dehumanizacijom*«, te je to doba prožeto strahom »da će instrumenti zamijeniti ciljeve«. Takvu situaciju »proširuju i podržavaju« »moderna sredstva komunikacije« tako da »*ideja tehnokracije... postaje posvuda vjera i nada modernog čovjeka, uz koju vjera u stvaralački um dobiva samo ulogu podređenog instrumenta*«. ⁶⁷ U takvoj naime konstelaciji epohe »potreba se za kulturom ('potreba'? – op. s upitnikom Z. P.) javlja... danas ponajčešće kao zaostala sekundarna potreba, a počesto i kao tradicionalna fasada bez punine vrijednosnog sadržaja« što je tad, naravno, još samo »privid kulture«. ⁶⁸ Ima li se što dodati odnosno izuzeti od ove jasne Filipovićeve dijagnoze ljeta Gospodnjeg tisuću devetstotina šezdeset osme, a da ne bi bila aktualna, točna i zabrinjavajuće upozoravajuća u Hrvatskoj i navlastito baš opet nakon prvog desetljeća početkom 21. stoljeća!? Pitanje je očito samo retoričko.

Filipović je, dakako, pišući o filozofiji kulture poslije Drugog svjetskog rata dobro znao da su tad već bila postavljena »u filozofiji fundamentalna pitanja kao što su: pitanje o zaboravu bitka, postulat čovjekova povratka u zavičaj, problem alijenacije, itd.« Pa manjka li štogod formalno ili pojmovno u tom Filipovićevu danas već historiografskom rekognosciranju problema, po svemu je svodivo na »diferenciranu« terminološku frazeologiju, pa bi bez dvojbe bilo moguće očekivati tek objekciju s usklikom: *globalizacija!* No pri tome je očito riječ o prekratkom ili pak o invalidnom sjećanju: zamjena riječi nije zamjena sadržaja. Naime donedavno je bila u opticaju »planetarizacija« čovjekova svijeta i njegovih problema, odavno je poznata rasprava o »podjeli svijeta« i »distribuciji globalne moći«, a nisu bez varijantne primjene ni pojmovi kao što je univerzalizam, holistička geo-

⁶⁷ Dr. Vladimir Filipović, »Zadaci filozofije kulture danas«, časopis *Kolo*, edicija MH, Zagreb, 1968, broj 11, str. 440. – Važna je napomena uz naslov u bilješci na dnu stranice: »Uvodno predavanje održano na XIV. Internacionalnom kongresu za filozofiju u Beču (2–9. rujna 1968) u *Sekciji za filozofiju kulture* (VIII)«.

⁶⁸ Dr. Vladimir Filipović, op. cit., str. 441.

strategija ili... najstariji: kozmopolitizam! Uz to, uostalom, treba pripomenuti kako poetsko-retorička ili čak mitološka pitanja »tko su...« ili točnije »gdje su gospodari svijeta« nisu od jučer. Ili novije: gdje su i tko su gospodari Hrvatske u »trećojanuarskoj demokraciji«? Upravo u tom kompleksu problema stoga je neobično zanimljivo, pa i respektabilno Filipovićevo upiranje prstom na »negativne strane (kako lokalne tako i globalne – op. Z. P.) univerzalne svjetske komunikativnosti«. ⁶⁹

Postavljen je u tom sklopu s jedne strane *problem jezika*, tj. problem njegove autentičnosti, zavičajnosti, njegova smisla i riječi kao takve, a s druge strane uz »Gutenbergovu galaksiju« dodatno još modernom terminologijom označeno problematiziranim jesu tzv. »masovni mediji« kao forme »telekracije«, inkludirajući dakako TV jer televizija u tome apsolutizira ono što su nekad bile »filmske novosti«, dakle receptivno »oči i uši svijeta«. Negativna je strana univerzalne svjetske komunikativnosti – kako točno kaže Filipović – što u njoj nivelizatorskoj i uniformizacijskoj funkciji riječi gube svoj izvorni smisao. Otud nizu oznaka što kao pozitivni povijesni procesi odlikuju i prate »naše doba« pripada još jedna bitna karakteristika koja kaže da živimo »u doba praznog verbalizma«. Naime »riječi koje predstavljaju izvjesne humane ideale, zadatke koji, iako jasno izrečeni, ne reguliraju praksu iznad koje su postavljeni...« te smutljivo dovode ne samo do rogobatnog nego prečesto i ponovnog brutalnog »raskoraka teorije i prakse«. ⁷⁰ Zabrinjavajućom i opasnom naime postaje zbilja gdje »najviši ideali čovječanstva izražavaju... prazninu frazama« budući da »bučno fraziranje zamagljuje pravi smisao riječi«. ⁷¹

»U toj situaciji suvremenog verbalizma koji je još štetniji i opasniji od nihilizma (koji je Nietzsche proricao za ovo naše stoljeće!) – dakle za 20. stoljeće (op. Z. P.) – jer se protiv nihilizma može boriti ukazivanjem na ništavnost suprotstavljenim vrednotama... »zadaci su filozofije kulture danas« da suprotstavljanjem istinske kulture i autentičnih vrijednosti demaskira »onaj lažni lik (civilizacijske i 'kulturne' retorike, dakle verbalizma) koji ističući vrijednosne formule bez određenog vrijednosnog sadržaja zamagljuje dehumaniziranu i alijeniranu zbilju vrijednosnim i smislenim parolama iza kojih se krije antihumana, a to će reći antivrijednosna, tj. antikulturna životna praksa«. ⁷² U Hrvatskoj bilo je to pokušano prikriti frazom o »socijalizmu

⁶⁹ Dr. Vladimir Filipović, op. cit., str. 443.

⁷⁰ L. c.

⁷¹ Dr. Vladimir Filipović, op. cit., str. 443.

⁷² Dr. Vladimir Filipović, op. cit., str. 443–444.

s ljudskim licem«. Zato, uporno će ponavljati Filipović, »nesrazmjer napretka civilizacije i nazadovanje kulture treba otkloniti. To nije poziv nekih zanesenjaka nego je jasno izražen imperativ današnjice«. ⁷³ Upravo stoga je *zadaca filozofije kulture danas* jasno pokazati »bit, mogućnost i postojanje« – istinske, neotuđene, autentične – »kulture kao integralnog dijela ljudske egzistencije« pokazujući ujedno kako kultura sama i »spoznaja kulturnih vrednota *ne predstavlja tek znanje* nego i obavezu« da se otkloni »deformirana kulturna svijest« i da se imperativno aktivno »spoznate vrednote iz svijesti preobražavaju u savjest i postaju *dužnost* po kojima se ljudskim životom živi«, ⁷⁴ a u čemu se i sastoji pravo značenje odnosa *teorije kulture i kulturne prakse* kako ga je svojedobno tad već pred punih »okruglih« trideset godina formulirao Filipović 1938. godine. U tom kompleksu problema i njihovih rješenja valja vidjeti otvaranje Filipovićeve horizonta *filozofije kulture*, koju on inovativno etablira u tragu neokantovske badenske škole sustavnim izlaganjem i akceptiranjem aksiologije i fenomenološke antropologije. A to je svjetlo što ga je u kontroverze svojega vremena neprijeporno unio u povijest hrvatske filozofije kao vlastiti nazor o svijetu i životu filozof i profesor Vladimir Filipović, čovjek za kojega osobno kultura nikada nije bila prazna riječ ili natega snobizma, što se ne bi smjelo, jer se i ne može, poricati; ali ni zaboraviti! Pa kad je već jednom kao povijesno uneseno to svjetlo, ne bi smjelo biti ni ugašeno!

Iz definiranja filozofije i njenog temeljnog koncepta kao filozofije kulture izvedeni su (i izvedivi) u nizu objavljenih tekstova jednako temeljiti Filipovićevi pogledi na probleme ljepote i umjetnosti, tj. estetike, na problem i pojam povijesti (povijesnosti!), zatim osobe i osobnosti (persone, personalizma) itd. Također je filozofijski u više navrata izvedena generalna Filipovićeva naznaka »ideje humaniteta« i »novog humanizma« što ih se, naravno, isto tako ne smije manipulirati odnosno, tobože »ironično«, »kritički« ignorirati, kao što je pokušano s njegovim definiranjem filozofije, jer čovjek kao *homo humanus* kod Filipovića nije naprosto *animal rationale* niti tek umno biće kojemu je svijet naprosto »regnum hominis«. Zato je potrebno još jednom upozoriti na okolnost da je Filipović kao sveučilišni profesor smatrao itekako važnim živom riječju (predavanjima) *osvještavati primarno cijelu filozofijsku povijest euroatlanskog Zapada*, pa stoga na tragu naznaka

⁷³ Dr. Vladimir Filipović, »Filozofija i problem budućnosti čovječanstva«, s oznakom *Filozofijski solilokvij*, tjedne novine *Telegram*, Zagreb, 1961, broj 54, str. 4, stupac 5.

⁷⁴ Dr. Vladimir Filipović, »Zadaci filozofije kulture danas«, časopis *Kolo*, izdanje MH, Zagreb 1968, broj 11, str. 444.

svojih prethodnika ili suputnika u hrvatskoj kulturi kao i na katedrama Zagrebačkog sveučilišta poput Franje pl. Markovića, Đure Arnolda, Milivoja Šrepela, Franje Jelašića, Alberta Bazale, Alberta Halera, no također Krune Krstića, pa Stjepana Zimmermanna i Teofila Harapina, poticati na »istraživanje povijesti hrvatske filozofske baštine«. Iz navedene perspektive nije nepotrebno pitati je li osvrtno na filozofijske poglede Vladimira Filipovića zapravo samo bukvalno još jedan »prilog za istraživanje hrvatske filozofske baštine«, dakle nešto tek historiografsko, a za mnoge samo po sebi već nesuvremeno, zapravo neproduktivno i čak zazorno gledanje »unatrag« pa čak i »vraćanje u prošlost«!? Je li naime upoznavanje Filipovićeva opusa i njegovih teza dostatno dobrohotno (uz obveznu kritičnost) smatrati predmetom »povijesne znanosti« ili lekturu njegovih tekstova ipak možemo, pa i trebamo, preporučiti kao filozofijski vrijedne, relevantne i aktualne misli? Nadamo se, naravno, da su izlaganja u ovoj studiji demonstrirala ovo drugo, potonje. Naime početkom 21. stoljeća ponovno se za svijet registrira *kriza* na način kako je o njoj govorio i Vladimir Filipović, a koja upravo hrvatsku europsku jezičnu i geografsku regiju, gdje je filozofirao profesor Filipović, nije morala zadesiti, a još manje nužno. Upravo zato poznavanje opusa Vladimira Filipovića smatramo filozofijski potrebnim, korisnim, što više poučnim, jer i »danas osnovni zadatak filozofije kulture <...> ne leži u tome da se samo teoretski, apstraktno provodi što dublja analiza biti, mogućnosti i postojanja kulture kao integralnog dijela ljudske egzistencije, nego da se jasnim formulacijama smislenih i vrijednosnih sadržaja ideje kulture upravo tim sadržajnim određenjima suprotstavlja ispraznim riječima, suprotstavlja *praznom verbalizmu* obvezujući time *svijest i savjest svakog čovjeka*, a preko njega i *zajednice* ljudske da svoju djelotvornost u njihovu vidu ostvaruje.« Zašto? Zato jer prema Filipovićevu ne baš uvjerljivom uvjerenju »sve krize ljudskog života [je]su samo duhovne krize, pa i onda kad se manifestiraju u materijalnim nedaćama.« Iz te vizure prepoznatljiv kompleks problema nadaje se kao moguća orijentacija i odgovor na gore navedeno pitanje. Stoga je već i nakon prvog desetljeća dvadeset prvog stoljeća moguće preporučiti kao korisno i aktualno, pa dakako uz razboritu kritičnost, baš važno čitanje i studiranje Filipovićevih tekstova odnosno, bolje rečeno, poznavanje i razumijevanje filozofije Vladimira Filipovića. U Hrvatskoj ne jedino seminarski formalno, pa ne ni tek »historiografski«, »znanstveno« ili jedino »in memoriam«, nego kao nešto i povijesno i životno »poučno« – važno...

ON THE PHILOSOPHY OF VLADIMIR FILIPOVIĆ

Summary

The papers collected under the title *Vladimir Filipović – život i djelo (1906.–1984.)*, published on the 100th anniversary of his birth, cast light on certain aspects of the philosopher's work, but fail to clearly outline the thematic focus, character and general scope of his thought. During his long-term professorship of philosophy at the Zagreb University, Filipović remained consistent in his belief and efforts that the history of Western philosophy, i.e. of the Euro-Atlantic cultural sphere, should be taught comprehensively. He was a great authority on the subject, particularly important because of the actuality and recent insight into twentieth-century philosophy, which he tackled not only as an expert but as its participant and author.

Following in the footsteps of the Neo-Kantian Baden school, phenomenology and axiology, in Croatia Filipović redefined and constructed the so-called Zagreb school of philosophy, and on the European horizon was a most serious exponent of the philosophy of culture, making a clear cut from its trivialised »fashions« of the 1920s (*crazy twenties, les années folles*). Filipović's philosophy of culture is characterised by an essential and clear distinction between the phenomena of civilisation and culture: »Whereas civilisation we understand as all the actions and efforts which help humankind in its struggle for survival, culture in the narrow sense encompasses only the actions and efforts man makes in his pursuits of his life ideals (such as beauty, goodness, sanctity, etc.)«. Accepting the multilayered nature of human existence, Filipović also accepts and moreover warns about the meaning of man's existence in time, more precisely in history: »History and culture go alongside; where culture melts away, history ends«. With regard to the reality of the twentieth century, Filipović boldly approaches the phenomena and the problem of the crisis, which he confronts by using the philosophy of culture.

The tragic and dramatic aftermath of World War II had particular impact on the life and work of Professor Vladimir Filipović. Despite censorship and somewhat limited work conditions, Filipović continued his philosophical activity on the previously established foundations of the philosophy of culture, so that at International Philosophical Congress in Vienna in 1968 he lectured on the »Goals of the Philosophy of Culture Today«. Filipović again confronts the new forms and phenomena of the crisis, warning that even after World War II many states of the Western cultural history witness in the time of peace, after the war, a brutal »discrepancy between theory and practice«. Thus in the sphere of 'illusory democracy', Filipović states, arises a need to overcome the new crisis through, again, a true affirmation of culture. Professor Filipović thus rightly concludes that contrary to the »period of verbalism« and similar to the earlier crises of the twentieth century, the realisation of the idea of humanity also asks for true and genuine affirmation.

Key Words: Vladimir Filipović, philosophy of culture, civilisation, culture, complexity of human existence, axiology, ideals, crisis, period of verbalism, idea of humanity